

Fra Krig og Fred

Dansk Militærhistorisk Kommissions Tidsskrift
Nummer 2014/1

Artikel:

Vejen til Danmarks sidste kystforter:
Stevnsfort og Langelandsfort 1945-54

Forfatter:

Margit Bech Larsen ©

Søgeord:

Stevnsfort; Langelandsfort; Søværnet; Den
Kolde Krig; NATO.

Resumé:

Artiklen følger motiver og hindringer på vejen til anlæggelsen af Danmarks to sidste kystforter i 1952-54. Efter 2. Verdenskrig blev det snart klart, at landets genopbyggede forsvar skulle rettes mod Sovjetunionen i rammen af NATO, og det danske søværns ledelse fandt, at dette forsvar mod invasion og for kontrol med Stræderne skulle indeholde de to kystforter, og at disse skulle finansieres igennem NATOs infrastrukturprogram. Denne vej til finansiering mødte modstand på grund af kritisk allieret, specielt amerikansk, holdning. Dels var faste forsvarsanlæg forældede, dels kunne Danmark ikke forsvares. Med støtte fra hovedkvarteret for NATOs nyoprettede Nordregion (AFNE) endte det dog med, at forterne alligevel blev bygget.

Vejen til Danmarks sidste kystforter: Stevnsfort og Langelandsfort 1945-54

I starten af 1950'erne opførte det danske forsvar to store permanente kystbefæstningsanlæg henholdsvis på Stevns og på Langeland. Beslutningen om at etablere forterne som en del af en syd-østvendt forsvarsfront var en konsekvens af 1940'ernes stigende spænding mellem en Øst- og en Vestblok, og et dansk ønske om at sikre sig imod et eventuelt angreb fra, hvad man betragtede som den nye modstander, supermagten Sovjetunionen og dens satellitstater i Østeuropa. Stevnsfortet og Langelandsfortet skulle bidrage til at sikre de danske muligheder for at imødegå invasionsforsøg fra østblokken samt spærringen af Østersøen ved de danske stræder.

I denne artikel vil baggrunden for opbygningen af Stevnsfortet og Langelandsfortet blive analyseret. Hvilken forsvarsstrategi, trusselsopfattelse og operativ planlægning var forterne udtryk for? Og hvilke politiske spørgsmål rejste opførelsen af kystbefæstningsanlæggene?¹

I en dansk balancegang mellem ikke-provokation overfor den store modstander i øst og forbeholden integration i den vestlige forsvarsalliance NATO udgjorde de defensivt orienterede danske kystbefæstningsanlæg ikke umiddelbart noget stort politisk problem. Alligevel var forternes rolle i spærringen af de internationale gennemsejlingsfarvande ved Storebælt og Øresund betænkelig og kunne befrygtes at føre til sovjetiske repressalier. Overfor de allierede i NATO måtte danskerne desuden overveje, hvorvidt man ville fastholde opførelsen af forterne trods allieret kritik. For ikke alle var begejstrede for den danske beslutning om at opføre de relativt dyre forter. Danmarks allierede i den vestlige forsvarsalliance NATO kritiserede de stationære kystbefæstningsanlæg, som man anså for at være udtryk for en forældet tankegang. Forterne passede dårligt sammen med NATOs samtidige militære forestillinger om et offensivt og fleksibelt forsvar.

Integreret i disse alliancepolitiske overvejelser var danskernes forsøg på at få

---

1 Denne artikel er baseret på forfatterens magisterkonferens-afhandling fra marts 2010 med titlen *Mellem afskrækkelse og symbolforsvar. Den politiske og militære baggrund for opførelsen af Stevnsfort og Langelandsfort 1945-1954. Et casestudie i dansk forsvars og alliancepolitik*. Afhandlingen baserer sig i hovedsagen på gennemgang af nyt kildemateriale og må ses som et første forsøg på sætte de danske kystbefæstningsanlæg ind i en større sikkerhedspolitisk ramme.

forterne finansieret via NATOs såkaldte infrastrukturprogram og dermed opnå en dollarindsprøjtning i de stærkt pressede danske forsvarsbudgetter.

Sådanne politisk-økonomiske overvejelser gør forterne velegnede som casestudier til forståelse af den danske forsvars- og alliancepolitik omkring 1950. Diskussionerne bag opførelsen af Stevnsfort og Langelandsfort afspejler vurderingerne af de danske muligheder for at føre en selvstændig politik overfor såvel modstandere som allierede. Hermed berøres spørgsmål om graden af tilpasning til Sovjetunionen og af balancen mellem integration i og afskærmning fra NATO-alliancen.²

Der må graves dybt i kilderne

Der eksisterer ikke en samlet beskrivelse af hverken det danske forsvars udvikling eller kystbefæstningens opbygning efter 2. Verdenskrig. De udgivelser, der har været om forsvarets historie, har primært haft sigte mod de tekniske udviklinger eller beskrivelser af personel og ledelse. Kun i meget begrænset omfang er de danske kystbefæstningsanlæg efter 1945 sat ind i en større politisk og militærstrategisk kontekst.³

Heller ikke spørgsmålet om kystbefæstningsanlæggenes placering i NATO-strategien i perioden har været velbelyst i litteraturen. Der er naturligvis skrevet meget om NATOs politik i perioden, men det drejer sig i hovedsagen om NATOs overordnede strategiske planlægning og styrkemål, og der er kun foretaget få studier, hvis nogen, af den mere operative planlægning, der blev foretaget i de regionale kommandoer i starten af 1950'erne, for Danmarks vedkommende i den nordeuropæiske planlægningsgruppe (NERPG), senere afløst af Nordkommandoen, (AFNE/AFNORTH).

På denne baggrund er de her gennemførte analyser af de politiske såvel som militærstrategiske overvejelser forbundet med opførelsen af Stevnsfort og Langelandsfort stort set udelukkende baseret på primært kildemateriale.

---

2 Traditionelt er disse spørgsmål om det danske sikkerheds- og alliancedilemma blevet behandlet i forskningen med udgangspunkt i de to mest omdiskuterede forsvarspolitiske temaer i denne periode, nemlig spørgsmålet om flystationering og drøftelserne af 18 måneders tjenestetid. Disse emner blev til centrale politiske spørgsmål med et stærkt allieret pres på Danmark for at indføre 18 måneders tjenestetid samt at etablere fredstidsbaser for amerikanske flyverstyrker. Kystbefæstningsanlæggenes opførelse udgjorde ikke i første omgang tilnærmelsesvis så politiseret et spørgsmål, ikke mindst af den grund, at der ikke ses at have været noget direkte sovjetisk pres på Danmark i forbindelse med anlæggenes projektering. Men det er min påstand, at en undersøgelse af disse anlæg kan bidrage til at nuancere handlingsrammerne for småstaten Danmark i den første efterkrigstid. Se bl.a. *Ved forenede kræfter*, FKO, 2000, s. 93-94; samt Paul Guillaume, *Allieret med Forbehold*, 1997, p. 391ff.

3 Undtagelser herfra er i nogen grad: H.E.B. Gyller, "Kystbefæstningen 1932-1957", *Tidsskrift for Søvesen*, årg. 128 (1957); og Vitus Gay, *Træk af Kystbefæstningens politiske historie i det 20. århundrede*, 1957; *Kystartilleriforeningen. Kystartilleriet/Kystdefensionen/Kystbefæstningen gennem 75 år*, Jørgen Kehling (red.), 1984; samt *Danske forsvarsanlæg i 5000 år*, Palle Bolten Jagd (red.), Martins forlag, 1984, 3. del.

Og det er kildemateriale, som for langt størstepartens vedkommende først er blevet tilgængeligt for forskningen i løbet af det seneste tiår, og som derfor for en stor del ikke har været anvendt i dansk forskning tidligere. Det drejer sig først og fremmest om materiale fra Forsvarsstaben og Marinestaben (også kaldet Søværnskommandoen), Forsvarets Bygningstjeneste, Forsvarsministeriet (primært 6., 9. og 11. kontor inkl. det såkaldte alfabetarkiv) og fra NATO-arkiverne.⁴

De konkrete politiske drøftelser af kystbefæstningsanlæggene foregik næsten kun i forbindelse med arbejdet i de to *forsvarskommissioner* (nedsat af Rigsdagen i hhv. 1946 og 1950). Arbejdet heri er ganske godt dokumenteret ud fra mødereferater og sagsakter, og det indgår i vidt omfang i artiklens analyser.⁵

Helt centralt for indsigten i den militære og politiske beslutningsproces er også referaterne fra møderne i *Forsvarsstyrelsen*, som var en institution, der blev oprettet i forbindelse med forsvarslovene i sommeren 1950, og hvori forsvarschefen, chefen for Forsvarsstaben samt de tre værnsschefer drøftede forswarets overordnede sammensætning, relationerne til NATO, udviklingen i forsvarsudgifterne m.m. Disse referater har ikke tidligere været anvendt i forskningen, og udvalgte dele er blevet afklassificeret til den afhandling, der er baggrunden for denne artikel.⁶ Referaterne er meget detaljerede, og de giver indtryk af, at der har været ført en meget åben og direkte debat i Forsvarsstyrelsen, hvilket gør dem til et helt unikt kildemateriale for forsvarsdrøftelserne i denne periode.

Det har i høj grad været et puslespil at søge sammenhæng i forsvarsplanlægningen ud fra alle disse instanser og overlappende, nationale og internationale, arkivgrupper. Flere centrale institutioners arkiver er stort set forsvundet. Det gør sig bl.a. gældende for arkivet for den nordeuropæiske planlægningsgruppe i NATO (NERPG, der senere blev til AFNE/AFNORTH). Sådanne huller i arkivmaterialet gør det meget svært fuldstændig at genskabe NATOs konkrete forsvarsplaner for Danmark i denne periode.⁷

Et centralt spørgsmål bliver hermed, hvorvidt de tilgængelige kilder kan ses som repræsentative for periodens generelle holdninger og planer, og her udgør de mange aktører, som i øvrigt ofte ændrede holdning i løbet af den her behandlede 10-årige periode, fortolkningsmæssige forhindringer. Vurderingerne af de stationære kystbefæstningsanlæg eller Danmarks strategiske betydning var ikke de samme i 1947 som i 1950 eller 1955, og de var desuden meget forskellige af-

---

4 For en udførlig oversigt over de gennemgåede arkiver henvises til forfatterens afhandling *Mellem afskrækkelse og symbolforsvar*.

5 Også Udenrigsministeriets arkiv, referater fra folketingets møder samt Det forsvarsøkonomiske udvalg (FØU) og en række privatarkiver er gennemgået til afhandlingen, der danner baggrund for artiklen.

6 Forsvarsstyrelsens referater opbevares i Forsvarskommandoens (FKO) arkiv.

7 Kontakter til SHAPes arkiv og studier gennemført i NATOs arkiv (de to arkiver ligger henholdsvis i Mons og i Bruxelles) har ikke bragt mere lys over dokumenterne fra NERPG. I NATO-arkivet i Bruxelles er det primært det såkaldte IMS-registry, der har ligget til grund for undersøgelserne til afhandlingen.

hængig af, hvem der fremsatte dem, og hvem de blev fremsat overfor. Det har derfor været vigtigt at fastholde en skelnen mellem officielle udtalelser og så reel planlægning både i forhold til NATO-kilderne og det danske kildemateriale. De fortolkningsmæssige problemer afspejler, at forsvarsplanlægningen i 1950'erne var en konstant sammenblanding af et militært operationelt niveau og et politisk beslutningsniveau, hvor økonomiske forhold ofte udgjorde et afgørende element.

Dansk balancegang mellem Øst og Vest

I årene efter den 2. Verdenskrig intensiveredes modsætningsforholdet mellem de tidligere allierede i krigen mod Tyskland, og anført af stormagterne USA og Sovjetunionen opstod der en stigende spænding i de internationale forhold mellem Øst og Vest – mellem såkaldt kommunistiske og ikke-kommunistiske stater.

En række begivenheder i løbet af 1948-49, såsom det kommunistiske kup i Prag i februar 1948 og sprængningen af den første sovjetiske atombombe i 1949, øgede den militære spænding og førte til dannelsen af Atlantpagten (fra 1950 betegnet North Atlantic Treaty Organization, NATO), som blev underskrevet i Washington 4. april 1949. Det første år bestod arbejdet heri primært af politiske drøftelser om organisationens opbygning, men udbruddet af Koreakrigen i juni 1950, der blev opfattet som et sovjetisk forsøg på at udbrede sin magtsfære i Asien, førte til en markant opstramning af den militære indsats og vedtagelse af omfattende styrkemål for alliancen.

Indenfor disse internationale rammer måtte Danmark søge at finde fodfæste igen efter den tyske besættelse. Danmark var, i forhold til mange andre europæiske lande, kommet relativt skånsomt igennem 2. Verdenskrig, men alligevel havde krigen efterladt den danske økonomi svækket, og forsvaret lå i ruiner.

Den danske småstat, placeret i frontlinjen mellem Øst og Vest, valgte at føre en politik baseret på en balancepolitisk alliancestrategi, hvorved skal forstås en afbalancering af *hensyn* til andres interesser med *indflydelse* på allieredes og modstanderes politik – en "giv-og-tag"-politik baseret på eksterne og interne krav.

Overfor de allierede i NATO ønskede man på den ene side at vise loyalitet over for alliancens krav om øget *integration*, hvilket sandsynligvis ville øge alliancens samlede *afskrækkelse* og dermed Danmarks *sikkerhed*, og på den anden side var der ønsker om at *afskærme* sig overfor bindinger til alliancen, som kunne begrænse dansk *handlefrihed* og suveræniteten og muligvis *provokere* Sovjetunionen med øget spænding til følge. En for stærk bestræbelse på at føre selvstændig politik kunne imidlertid føre til dansk isolation og dermed øge frygten for at blive *forladt* militært af de allierede, med forringet sikkerhed for landet til følge.⁸

Man måtte overfor den potentielle modstander sigte mod en afskrækkelse, som dog ikke skulle kunne opfattes som unødigt provokerende, kombineret med afspændingstiltag, der ikke måtte ses som eftergivenhed. For Danmarks ved-

---

8 Villaume, 1997, pp. 26-27.

kommende bestod balancen overfor Sovjetunionen hovedsageligt i en mere eller mindre eksplicit formuleret ikke-provokationsstrategi kombineret med afskrækningen fra NATO-medlemskabet.⁹ Sådanne overvejelser kom også til at gøre sig gældende i spørgsmålet om opførelsen af Stevnsfort og Langelandsfort i starten af 1950'erne.

Om trusselsopfattelser og Danmarks strategiske betydning

I det følgende vil jeg søge at give en kort beskrivelse af den militære kontekst, som diskussionerne om kystforsvaret efter 1945 indgik i. Dette inkluderer overvejelser over Danmarks strategiske placering samt de herskende trusselsopfattelser bag periodens overordnede forsvarspolitik.¹⁰

I en drøftelse af Danmarks strategiske betydning må det indledningsvis understreges, at det helt centrale fokus i NATOs forsvarsplanlægning i starten af 1950'erne var forsvaret af det centrale Vesteuropa forstået primært som Frankrig og Benelux-landene. Dette udmøntede sig i den såkaldte kontinentalstrategi, som var baseret primært på kombinerede land- og luftoperationer.

Centraleuropas førsteprioritet i NATO-planerne betød dog ikke, at Danmark og Norge ikke også blev tillagt en vis betydning. I 1951 udarbejdede NATOs Nordkommando (Allied Forces Northern Europe, AFNE) en forsvarsplan, der skulle gælde fra 1954. Heri blev nordregionens (forstået som Danmark og Norge inkl. de omkringliggende farvande) strategiske betydning for såvel egne som modstanderens styrker vurderet således:

Nordregionens væsentligste betydning for NATOs egne styrker var følgende:

1. *“udgør en barriere for russisk anvendelse af undervandsbåde i Atlanten, Nord-søen og [Den Engelske] Kanalen*
2. *kan give forøget dybde til luftforsvarssystemet i Nordeuropa og til forbindelseslinjerne over Atlanten, ligesom flyvebaserne kan bruges under offensive operationer mod fjendens forbindelseslinier, som basis for jagere til imødegåelse af fjendtlige bombemaskiner og til støtte for egne strategiske bombere.*

---

9 Danmark under den kolde krig. Den sikkerhedspolitiske situation 1945-1991, bind 1, DIIS, 2005, p. 84. For en grundig diskussion af dette spørgsmål se Jonathan S. Agger, *Ikke-provokation, beroligelse og afspænding. Karakteren af dansk imødekommende politik over for Sovjetunionen 1949-1969*, Ph.d.-afhandling, KU, 2007, pp. 15-30.

10 I forbindelse med anvendelse af trusselsbegrebet er det i en sikkerhedspolitisk analyse nødvendigt at lave en overordnet skelnen mellem modstanderens kapabiliteter (dvs. fjendens konkrete politiske, økonomiske og militære styrke), modstanderens intentioner (dvs. i hvilket omfang fjenden har vilje til at anvende kapabiliteterne), samt egen sårbarhed. I de danske trusselsvurderinger måtte intentioner og kapabiliteter afvejes i en sandsynlighedsanalyse af, hvorvidt der kunne slutes fra et militært styrkeopbud til en aggressiv intention. Det må samtidig understreges, at trusselsvurderingerne også er og var politiske værktøjer til at berettiggte politiske initiativer og forsvarsforanstaltninger. Derfor bør de også vurderes i deres specifikke historiske kontekst. DIIS, 2005, bind 1, s. 88-98.

3. giver mulighed for offensive operationer i Østersøen
4. udgør ved sin beliggenhed en trussel for fjendens flanke under frembrud mod Vesteuropa og vil derfor drage styrker væk fra dette angreb.”¹¹

Nordregionens betydning for Sovjetunionen var derimod:

1. “gode baser for undervandsbåde og flyvere til operationer mod de nordatlantiske forbindelseslinier
2. besiddelse af flyvebaser i Danmark og Sydnorge vil sætte fjenden i stand til at rette intensive luftangreb mod Vesteuropa og England samt til at beskytte sine ubåde under gennemsejling af de vanskelige danske farvande
3. en betydelig dybde vil opnås i det russiske luftforsvarssystem”.¹²

Disse vurderinger af nordregionen og dermed også Danmarks strategiske betydning for henholdsvis NATO og Sovjetunionen opsummerer i høj grad såvel danske som allierede opfattelser i starten af 1950’erne.

De allierede i NATO anerkendte således generelt fordelene ved at besidde det danske territorium – og ikke mindst fordelene ved at nægte Sovjet at operere ud fra det. Danmarks betydning for Østersøens spærring blev ofte tildelt en særlig opmærksomhed, og i en række, primært officielle, dokumenter ses da også udtalelser som at “*Denmark is the key to the Baltic*”, og at tabet af Danmark ville få store konsekvenser for det samlede NATO-forsvar.¹³ Alligevel blev betydningen af Danmark ofte nedtonet internt hos de store NATO-allierede. Dette skyldtes ikke mindst, at man, som det vil blive vist i det følgende, omkring 1950 anså det for stort set umuligt at holde landet i tilfælde af et østligt angreb.

Generelt forventedes et angreb mod Danmark udelukkende at finde sted indenfor rammerne af et større Sovjetangreb mod NATO (hvilket i 1951 blev set som et muligt, men ikke sandsynligt scenarie, da amerikanernes atomare overlegenhed fortsat blev set som en effektiv afskrækkelse).¹⁴ I en af NATOs første planer (DC 13) var vurderingen, at Sovjetunionen ville føre den primære angrebsfront ind gennem Nordtyskland frem til Rhinen, og at angrebet på Danmark ville ske i takt med, at denne front rykkede frem mod vest.¹⁵

Eftersom angrebet på Danmark var led i et større NATO-angreb, kunne man formode, at forøget militær aktivitet i Østtyskland ville give en indikation af, hvad

---

11 Således citeret af forsvarschefen (FC) til forsvarsministeren i “Kortfattet gennemgang af forsvarsplanen 1954 for nordregionen” af 2/11 1951, fremsendt af FC med C.6/0 4662, 2/11 1951, Rigsarkivet (RA) 0101-001 Forsvarsstaben (FST), KC. Bilag til klass. kopibog, ks. 1.

12 Ibid.

13 SHAPE Top Secret 621/52, citeret fra K.1/0.3018, “Notat vedrørende betydningen af at lukke udløbene fra Østersøen”, FC til Forsvarsministeriet (FM) 29/7 1952, (RA) 0101-001 FST, KC. Klass. kopibog, ks. 15.

14 DIIS, 2005, bind 1, p. 523.

15 Se DC 13, i Gregory Pedlow, *The Evolution of NATO Strategy 1949-1969*, 1999, <http://www.nato.int/archives/strategy.htm>

der forestod. Men den danske forsvarschef understregede i et brev til forsvarsministeren, at man ikke kunne afvise, at russerne ville *indlede* en sådan krig ved en invasion på Sjælland. Derfor var kun et kort – eller overhovedet intet – angrebsvarsel muligt. Dette ville være den for Danmark “farligste situation”.¹⁶ Der var kun 3-6 timers sejltid fra Østtyskland til danske havne, hvilket betød “en bestående mulighed for et overraskende angreb”. Et sådant angreb forventedes indledt i ly af natten, således at varslingstiden potentielt var lig nul.¹⁷ Forestillingen om, at man sandsynligvis kun ville have få timers varsel forud for et angreb – hvis nogen overhovedet – lå, som det vil blive vist, bag opførelsen af kystbefæstningsanlæggene, som med deres konstante beredskab kunne blive afgørende i tilfælde af, at man ikke fik noget varsel.

Et østligt angreb på Danmark formodedes i stort set hele perioden at tage form af: 1) et landangreb på Jylland støttet af faldskærmstropper og amfibieoperationer på flankerne; 2) et stort amfibieangreb på den sjællandske øgruppe og Bornholm; 3) penetration af Sundet og Bælterne med flådestyrker.¹⁸ Disse operationers indbyrdes prioritering og spørgsmålet om, hvorvidt de ville blive indledt samtidig, var der dog stor usikkerhed omkring. Den danske Generalkommando vurderede eksempelvis i 1948, at landsætning på dette tidspunkt ikke prioriteredes højt, da østlige landsætningsfartøjer var meget umoderne.¹⁹

Nogleområder for en væsentlig del af de østlige sømilitære operationer mod Danmark formodedes at være Femern Bælt og farvandene syd for Øresund. De mest sandsynlige områder for landsætninger fra søen inkluderede Fakse Bugt og evt. Køge Bugt, sydkysten af Lolland og Møn, østkysten af Falster og Sjællands vestkyst. Hertil vurderede den danske flådeledelse, at det måtte være af den største interesse for Sovjetunionen at begrænse den danske minelægning samt nedkæmpe permanente kystbefæstninger og evt. feltopstillet kystartilleri.²⁰

Hvorvidt disse danske trusselsforestillinger afspejler den reelle østlige planlægning, er fortsat uklart. Man ved stadig meget lidt om de sovjetiske planer for en storkrig med Vest i 1950'erne.²¹

---

16 FC til Forsvarsministeren, 13/2 1951, G.8/0.415, (RA) 0101-001 FST, KC. Klass. kopibog, ks. 2

17 Ibid. inkl. bilaget “Den militærpolitiske verdenssituation – primo februar 1951”, udarbejdet af FST’s efterretningsafdeling.

18 “Minutes of the meeting from the British-Norwegian-Danish F.P.B.-Conference in København 11th-13th December 1952”, fremsendt fra MST 18/5 1953, (RA) 0301-007 MST, A. Sagsarkiv, ks. 1.

19 DIIS, bind 1, p. 543;

20 “Flådeplan 1953 af 12/2 1953”, bilag til U. 688, Søværnskommandoen (SVK) til FC 12/2 1953, (RA) 0301-007 Marinestaben (MST) KC. Hem. kopibog, ks. 4

21 DIIS, 2005, bind 4, p. 47.

Manglende forstærkninger til forsvaret af Danmark

Samtidig med udarbejdelsen af disse trusselsopfattelser stod det efterhånden mere og mere klart for de danske militære og politiske beslutningstagere, at der ikke var øremærket britiske og amerikanske styrker til det danske område for det tilfælde, at den overordnede NATO-strategi (afskrækkelsen baseret på de amerikanske atomare bombefly i Strategic Air Command) skulle fejle, og et sovjetisk angreb var forestående. I foråret 1949 var de centrale ministre fra den daværende socialdemokratiske regering direkte blevet præsenteret for det faktum, at NATO knap forventede at kunne holde en forsvarslinje ved Rhinen, hvilket reelt betød, at Danmark måtte betragtes som forhåndsopgivet.²²

Problemet med de manglende forstærkninger blev flere gange rejst politisk i forbindelse med udviklingen af de danske forsvarsplaner i efterkrigsårene. Bl.a. af det Radikale Venstres repræsentant i Forsvarskommissionen, Johannes Christiansen, der fra Folketingets talerstol kritiserede forsvarsplanlægningen for at have til hensigt at *“skabe en falsk tryghedsfølelse i befolkningen”*, og indgive befolkningen

*“forestillingen om, at når denne forsvarsordning er gennemført, kan landet, hvis ulykken skulle ske, holdes i hvert fald så længe, at hjælp udefra kan nå frem i tilstrækkeligt omfang og i rette tid til at afværge en ny besættelse, en ny 9. april – som man patetisk udtrykker sig. Men de herrer ved, at dette ikke kan holde stik, hvis en stormagt virkelig angriber med det formål at besætte Danmark”.*²³

Formuleringen om at landet skulle kunne *“holdes”* afspejlede, at der efter optagelsen i Atlantpagten fra april 1949 var sket et skifte i tankegangen hos en række af de politiske og militære beslutningstagere. Fra at tale udelukkende om et neutralitetsforsvar, hvis primære formål var at markere og føre et meget begrænset forsvar af grænserne mod utilsigtede krænkelser, begyndte man nu at tale om et eksistensforsvar, som indebar et regulært militært forsvar af statens uafhængighed ved overlagt angreb.²⁴

Johannes Christiansen afviste, at det med de danske geografiske og forsyningsmæssige muligheder ville være muligt at opstille et egentligt eksistensforsvar. Dette var klassisk radikal politik baseret på en traditionelt forsvarskeptisk og Atlantpagtkritisk opfattelse. Men set i lyset af de manglende NATO-forstærkninger var kritikken ikke ubegrundet. Hvordan forestillede man sig reelt, at et en

22 Se også Villaume, 1997, p. 166.

23 *Rigsdagstidende 1950/51, 12/6 1951*, s. 4441 ff. Se også sst. s. 4292 og 4346 ff. Det Radikale Venstre havde også tidligere stemt imod forsvarslovene i maj 1950.

24 Ifølge historiker Michael Clemmesen var der ikke tale om nogen officielt formuleret forsvarsdoktrin, men der var en *“underforstået enighed om forudsætningerne for dansk forsvar”* mellem værnene. Clemmesen, *Udviklingen i Danmarks forsvarsdoktrin fra 1945 til 1969*, 1987, pp. 7-8.

Møde i Forsvarskommissionen i 1948. Fra venstre: Johannes Christiansen (Rad. V), Forsvarsminister Rasmus Hansen (S), Kaptajn Jacobsen og Kaptajn Digmann. (Fotograf: Vittus Nielsen. Arbejdermuseet & ABA)

henholdende kamp skulle gennemføres med de stærkt underlegne styrker, som Danmark måtte forventes at råde over?

Forsvarsministeren gled imidlertid af på kritikken. Under drøftelserne i Folketinget 12. juni 1951 afviste han de Radikales kritik og understregede, at det aldrig var påstået, at forsvarsordningen skulle kunne fjerne utrygheden. Det, man ville, var *“at skabe et effektivt forsvar indenfor den ramme, vi selv mener, er rimelig, og indenfor den økonomiske ramme, som svarer til de anstrengelser, som også andre lande af vor størrelse tillader sig i øjeblikket.”*²⁵ På denne måde undlod han helt at komme ind på kerneproblemet med de manglende forstærkninger, som var et meget ømtåleligt emne for politikerne fra de store Atlantpagt-partier (S, V og K), da det kunne sætte spørgsmålstejn ved hele berettigelsen af NATO-medlemskabet.

Samtidig var selv forsvarsministeren sandsynligvis usikker på, hvilke planer de store NATO-allierede egentlig havde for forsvaret af Danmark. Det er kendetegnende for perioden i starten af 1950'erne, at de ledende politikere måtte tage be-

---

25 *Rigsdagstidende, Folketingets forhandlinger 1950/1951*, p. 4463.

slutninger på et meget lavt informationsgrundlag, når det gjaldt Danmarks rolle i den reelle NATO-planlægning.²⁶

De Radikales kritik af forsvarsordningen afspejlede det problem, at chancerne for et heldigt forsvar af Danmark i starten af 1950'erne var meget små, hvilket det dog hverken var politisk muligt eller ønskeligt at acceptere. Forsvarsopbygningen måtte udføres ud fra den underforståede opfattelse, at det var det bedste, man kunne få for pengene, og at krigen skulle gøres så kostbar som mulig for modstanderen. Og så måtte man håbe på, at NATO ville komme til hjælp, hvis man blev angrebet.

Forsvarsplanlægning uden illusioner

Opgaven så umiddelbart håbløs ud. Efter besættelsen lå det danske forsvar i ruiner. Opløsningen af militæret efter august 1943 og sænkningen af den danske flåde (for at undgå, at den skulle falde i tyske hænder) betød, at man stort set skulle starte på bar bund. Forsvaret stod over for store problemer med manglende personel, manglende materiel, manglende magasineringsplads og manglende uddannelsesetablissemeter.

Arbejdet med genopbygningen kom til at ligge i de to forsvarskommissioner, der arbejdede fra 1946-51 – afbrudt af bl.a. overvejelserne om først et skandinavisk og siden et atlantisk forsvarssamarbejde (NATO).²⁷ Problemerne med at finde et alliancepolitisk ståsted var med til at forsinke opbygningen, og så sent som i december 1950 kunne forsvarschefen, admiral Qvistgaard, gøre den nyudnævnte forsvarsminister Harald Petersen opmærksom på landets “i virkeligheden katastrofale mangel på forsvarsevne”,²⁸ og forsvarschefen fremhævede meget indtrængende nødvendigheden af en så hurtig genopbygning af Forsvaret som muligt.²⁹

Såvel i fredstid som under en krig måtte strategien udformes, så man skabte forudsætningerne for at modtage militær og forsyningsmæssig bistand. I Den Skandinaviske Forsvarskommission, der var blevet nedsat i 1948 for at udrede

---

26 Villaume, 1997, s. 146 ff.; NATOs tvetydige udtalelser om forsvaret af Danmark ses tydeligt i C.5/A.1454 “Kortfattet referat af møde i Udenrigsministeriet med Field Marskal Montgomery den 7/4 1951”, FC til FM 28/4 1951, (RA) 0101-001FST, KC. Klass. kopibog, ks. 3.

27 En væsentlig del af den danske forsvarsplanlægning blev i disse år udført i samarbejde med de øvrige nordiske lande, bl.a. i *Den Skandinaviske Forsvarskomité*, der arbejdede i vinteren 1948/1949. Se “Betænkning udarbejdet af den skandinaviske forsvarskomité nedsat af det nordiske udenrigsministermøde i Stockholm 8.-9. september 1948”, afleveret 14/1 1949, Arbejderbevægelsens Bibliotek & Arkiv (ABA), Hans Hedtofts arkiv, nr. 39, ks. 41. (herefter Den Skandinaviske Forsvarskomité's betænkning)

28 O.nr. 252, Forsvarschefen (FC) til forsvarsministeren 5/12 1950, (RA) 0101-001 FST, KC. Klass. kopibog, ks. 1.

29 FC's dystre vurdering blev drøftet på et ministermøde, hvorefter forsvarsministeren gjorde medlemmerne af FK bekendt med den. Forsvarsministeren understregede ved den lejlighed, at regeringen lagde den største vægt på så hurtigt som muligt at få forsvarsberedskabet styrket, Skrivelse fra FM 1. kt. til FC af 23/12 1950, (RA) 0028 FM 1. kt., Diverse fortrolige akter 1950-1957, K002.

De nordiske lande havde et tæt samarbejde omkring de militære løsninger i slutningen af 1940'erne. I Den Skandinaviske Forsvarskommission blev mange af de planer, der senere blev gennemført, drøftet. Her ses de nordiske forsvarsministre til en konference i Oslo i oktober 1948. Fra venstre Jens Hauge (Norge), Rasmus Hansen (Danmark) og Allan Vougt (Sverige). (Arbejdermuseet & ABA)

de konkrete muligheder for et militært samarbejde i et nordisk forsvarsforbund, blev det understreget, at *”Grundtanken måste vara att vinna tid, att hålla ut så länge, att understödsaktioner västerifrån hinna genomföras”*.³⁰

En strategisk defensiv, som havde til formål at forsinke fjenden, var udgangspunktet for tænkningen i disse år, men det var samtidig Søværnets vurdering, at en russisk fremrykning, som måtte forudsættes at blive ført med *”stærkt overlegne kræfter”*, udelukkende ville kunne forhindres i kort tid, med mindre Danmark fik hjælp udefra, hvilket man i 1951 kun kunne forvente *”i ringe grad, og ikke over land fra Kontinentet.”* Som følge heraf måtte et realistisk hovedmål for Forsvaret være: *”med alle til rådighed stående offensive og defensive midler at modvirke invasion af territoriet. Hvis tilbagetrækning bliver nødvendig, da at holde områder af strategisk betydning imod fjenden så længe som muligt og til sidst at holde et område, der kan forsvares”*.³¹

Det danske forsvars opgaver var altså at vinde tid til, at forstærkninger kunne

---

30 Den Skandinaviske Forsvarskomite's betænkning

31 ”Almindelig orientering vedrørende det maritime forsvar i danske farvande primo 1951”, SVK marts 1951, bilag til U.252, ”Direktiv til Søværnskommandoen” – vedr. Søværnets opgaver og indledende operationer i tilfælde af et østmagtangreb på Danmark”, SVK til FC 16/3 1951, (RA) 0301-007 MST, KC. Hem. kopibog, ks. 2

komme til hjælp, og at gøre et angreb så kostbart som muligt for Sovjetunionen. Disse tanker kom til at gennemsyre dansk forsvarstænkning i årene fremover, og det var, som det vil blive dokumenteret senere, også sådanne overvejelser, der, kombineret med prioriteringen af et højt beredskab og et højt tempo i forsvarsopbygningen, lå bag de faste kystbefæstningsanlægs opførelse. Man var godt klar over, at disse anlæg ikke ville kunne holde længe. Men forhåbentligt kunne de bidrage til at forsinke fjenden i tilstrækkelig grad til, at forstærkninger kunne nå frem.

Kystbefæstningens opbygning efter 1945

I forbindelse med den danske forsvarsopbygning efter 2. Verdenskrig udarbejdedes en række forslag til det danske kystforsvars modernisering. I 1945-46 nedsattes flere kommissioner til at gøre status over kystbefæstningens stand efter krigen og komme med bud på en fremtidig ordning. Der var i første omgang tale om den såkaldte Besigtigelseskommission med chefen for Kystdefensionen, kommandør P. Ipsen, som formand, der blev etableret i august 1945. Denne rejste i løbet af efteråret og vinteren 1945 rundt i landet og gennemgik alle kystbefæstningsanlæg.

Besigtigelseskommissionen blev bedt om at udtale sig om, hvorvidt visse anlæg burde bevares. Direktivet for kommissionen, der var udarbejdet af Krigsministeriet og Marineministeriet i fællesskab, angav, at et kommende dansk forsvar måtte have særlig interesse for sådanne kystbefæstningsanlæg, som kunne indgå som led i forsvaret af “*gennemsejlingsfarvandene og de vigtigere havne*”, som støtte for “*flådestyrker*” og for “*landforsvaret*” (primært kystforsvaret) samt “*forbindelsen mellem landsdelene*”.³²

Konkret skulle opgaverne løses ved, at kystbatterierne ydede beskyttelse af minespærringer og artilleristisk støtte og dækning til de svagt armerede danske flådestyrker samt landforsvaret. Disse opgaver må fremhæves, da de i alt væsentligt forblev kystbefæstningsanlæggenes hovedopgaver fremover.

Af kommissionens betænkning, som blev afleveret 8. marts 1946, fremgik det, at et fremtidigt dansk kystforsvar burde bestå af såvel faste batterier som af bevægeligt skyts. De faste batterier burde anlægges således, at de kunne løse flere opgaver og fungere som “*strategiske knudepunkter*” f.eks. ved passagefarvande, flådebaser, luftbaser, landgangssteder m.m.

Besigtigelseskommissionen foreslog overtagelse af de få tyske værker, som lå strategisk rigtigt, modernisering af nogle af de tidligere danske værker samt opførelse af 10 nye batterier med delvis anvendelse af skyts m.v. fra de øvrige tyske anlæg. Desuden foreslog kommissionen, at man oprettede 11 motoriserede kystbatterier rundt omkring i landet.³³

---

32 *Tyske Kystbefæstningsanlæg*. Rapport fra Kommissionen til besigtigelse af kystbefæstningsanlæg, 1946.

33 *Ibid.*, p. 40.

Både Langelandsfortet og Stevnfortet blev forsynet med 150 mm kanoner, der havde en maksimal skudradius på ca. 23 km. De mistede dog præcision, når de kom ud over 15 km. (Koldkrigsmuseum Langelandsfort)

Det blev fremhævet, at tyngdepunktet i det danske kystforsvar, efter kommissionens opfattelse, burde lægges *“på den sydlige og sydøstlige del af landet”*.³⁴ En særlig vægt burde tildeles forsvaret af Øresund og de sydlige opgange hertil, og en af hovedprioriteterne for kommissionen var *“først og fremmest”*, at der kom et svært batteri på Stevns.³⁵

Storebælt, der var en vigtig forbindelsesvej mellem landsdelene og mellem Østersøens vestlige del og Kattegat, burde også sikres af kystbefæstningsanlæg, da farvandet var af såvel *“mellemfolkelig som af speciel dansk strategisk betydning”*.³⁶ Også her mente kommissionen, at hovedvægten burde lægges på sydlige anlæg, og man foreslog derfor batterier på Lollands vestkyst korresponderende med et batteri på Langeland.

Besigtigelseskommissionen understregede i sin betænkning, at den ikke anså *“sig for at have tilstrækkelig indgående viden om moderne kystbefæstningsprincipper eller tilstrækkelig indsigt i de nyeste taktiske eller tekniske metoder ved kystartilleri”* til med sikker overbevisning at kunne fremsætte forslag om de retningslinjer, der fremtidig burde følges. Derfor opfordrede den også til, at man undersøgte de *“meget vigtige spørgsmål”* om forholdet mellem fast og motoriseret skyts, be-

---

34 “Samtidig med at visse havne og farvandsafsnit i den vestlige og nordvestlige del samt gennemsejlingsfarvandene beskyttes, således at blandt andet forbindelseslinierne søges sikrede”, *Ibid.* p.16.

35 *Ibid.* p. 18.

36 *Ibid.* p. 20.

tydningen af radarsystemernes fremkomst, valg af ildledelsesmetoder mv. under studierejser i udlandet, især i Sverige, England, Tyskland og USA.

Kommissionen havde allerede udvekslet visse erfaringer med amerikanerne, da man havde holdt møder med medlemmer af en amerikansk kystartilleri-studiekommision, som fremhævede, at skyts i tårne, f.eks. fra udrangerede – ikke for gamle – krigsskibe, var den ubetinget bedste anbringelsesform, da de begrænsede skydefriheden mindst.³⁷ De senere danske forter på Stevns og Langeland blev da også netop udstyret med artilleri i tårne frem for kassematter.

Amerikanerne bemærkede desuden, at selv skyts i åbne standpladser med personel og ammunition i sprængstyksikre rum var mere levedygtige, end man måske skulle vente. Dette blev af kommissionen fremhævet som *“af største interesse, hvor et land i en spændt udenrigspolitisk situation hurtigt skal operette et forsvar.”*³⁸ Man må formode, at kommissionen hermed sigtede på Danmarks udsatte position.

Disse første amerikanske kontakter var således ikke afvisende overfor det stationære skyts og fremhævede ligefrem anlæggenes relative modstandsdygtighed. Som det vil blive vist senere, var det dog på højere niveauer i det amerikanske forsvar holdningen, at stationære forter ikke var forenelige med det moderne forsvars krav om mobilitet og fleksibilitet.

Besigtigelseskommissionens rapport må ses som det første forsøg på at skabe en samlet ramme for kystbefæstningens opbygning efter 2. Verdenskrig. Det fremgik klart af rapporten, at den nye forsvarsfront skulle rettes mod sydøst, og at stationære forter på bl.a. Stevns og Langeland burde have en høj prioritet i det fremtidige forsvar.

Opbygningskommissionen 1946-48

Kort efter at Besigtigelseskommissionen afleverede sin rapport, blev en ny kommission etableret på opfordring fra Kystdefensionen. Denne nye *Opbygningskommission* skulle bl.a. diskutere forholdet mellem fast eller motoriseret skyts samt indsamle erfaringer fra udlandet.³⁹

Kommissionen foretog bl.a. studierejser til Norge og Sverige, der ligesom Danmark arbejdede med tanken om at etablere faste befæstninger.⁴⁰ Og man tog kontakt til den tyske oberstløjtnant Hermann Kuppe, der under krigen havde været

---

37 Skyts i pansertårne overtog danskerne bl.a. ved det tyske batteri på Fanø, som var forsynet med kanoner fra det tidligere tyske slagskib Gneisenau. Kanonerne kom senere til Stevnsholmen. Se Tom Wismann, *I paddehattens skygge. Stevnsholmen 1953-2013*, 2013.

38 “Beskrivelse af de tyske værkers fortifikation”, bilag til *Tyske Kystbefæstningsanlæg*, 1946.

39 K.50, nr. 244, 16/4 1946, Kystdefensionen (KDF) til MM, (RA) 1055-089 MM, Genopbygningskommission, A. Sagsarkiv, ks. 1.

40 Rapport over Tjenesterejse til Sverige i tiden fra 9/9 til 13/9 1946, 0370-012; samt Rapport over Tjenesterejse til Norge i tiden fra 4/11 1946 til 11/11 1946, begge fra: (RA) 0370-012 Søværnets Bygningsvæsen (SBV), A. Sagsakter, ks. A 236.

Kystbefæstningens dynamiske chef, kontreadmiral Eyvind Musaeus Dahl, og civilingeniør Gottschalck-Andersen fra Søværnets Bygningsdistrikt inspicerer det første spadestik for byggeriet af Stevnfortet 7. januar 1952. Gottschalck-Andersen havde tidligere på året været på studietur til England for at studerede et kystanlæg i Dovers høje kalkklipper. (Forsvarets Bibliotek)

chef for hele fæstningsbyggeriet i Danmark, og som gav danskerne adgang til en 67 siders lang redegørelse for den tyske strategi og de tyske erfaringer med befæstningsbyggeri i Danmark, "*Deutscher Festungsbau 1933-1945. Unter besonderer Berücksichtigung des Ausbaues der Küstenbefestigungen in Dänemark*".⁴¹ En af konklusionerne heri var, at skønt nye kampmidlers virkning (f.eks. raketbomber og atombomber) mod befæstningsanlæg af jernbeton endnu ikke var tilstrækkelig kendt, måtte man dog regne med, "*at man heller ikke i fremtiden vil kunne undvære befæstningsanlæg*".⁴² Sådanne udtalelser har sandsynligvis været blandt de internationale bidrag, der gav danskerne mod på at fortsætte opbygningen af de stationære kystbefæstningsanlæg på trods af den senere kritik fra de NATO-allierede.

Kommissionen fik også til opgave at kommentere på Søværnskommandoens planer til opbygning af forsvaret.⁴³ Af kommentarerne fremgik det, at man

---

41 Oversendt til Søværnets Bygningsvæsen af oberst Niels Maare 2/7 1947, (RA) 0370-012, SBV, A. Sagsakter, ks. A 236; Kuppe's redegørelse er i øvrigt oversat til dansk og trykt i udgivelsen *Tysk Befæstningsbyggeri 1933-1945 med hovedvægt på Kystbefæstningsanlæggene i Danmark*, red. Peter Thorning Christensen, Miljøministeriet, 1990.

42 Citat fra den danske oversættelse, red. Thorning Christensen, 1990, p. 53.

43 *Plan for materielanskaffelser mv. til Søværnet i tiden 1947-1950*, SVK januar 1947, (RA) 0007 KM, FK af 1946, ks. 19. Planen var udarbejdet efter ønske fra Forsvarskommissionen af 1946.

ønskede en høj prioritering af “*Københavns søforsvars sydfront samt også en forstærkning af den sydlige del af sundafsnittet, herunder særlig ved Køge, Stevns og Rødvig*.”⁴⁴

Hverken Opbygningskommissionens forslag til en fremhævelse af den sydøstlige forsvarsfront eller besigtigelseskommissionens om forsvaret af gennemsejlingsfarvandene fandt dog støtte i Marinestaben. Dette skyldtes sandsynligvis en række udenrigspolitiske forbehold, som i høj grad prægede spørgsmålet om kystdefensionens genopbygning.

I stedet betonedes Søværnskommandoens planer fra 1947 og 1948, som begge skulle danne udgangspunkt for drøftelser i Forsvarskommissionen af 1946, forsvaret af de “*for søværts invasion særligt udsatte kyststrækninger*”, herunder forsvaret af København, samt landets indre forbindelseslinjer – dvs. især sikring af forbindelsen mellem Sjælland og Fyn (med anlæg ved Nyborg og Korsør, samt Rønne).⁴⁵ Der var her tale om en langt mere indadvendt klassisk neutralitetspolitisk strategi, som koncentrerede sig om det nationale invasionsforsvar.

Fra at tale direkte om kystbefæstningsanlæggenes rolle i den relativt offensive opgave, som forsvaret af gennemsejlingsfarvandene var, gik man således i de senere planer over til udelukkende at tale om deres nationale anti-invasionsopgaver.

Dette skifte er sandsynligvis knyttet til den generelle danske forsigtighed overfor Sovjetunionen efter 1945, hvor Danmark på ingen måde ønskede at blive involveret i en konflikt om Østersøen, som man vidste, at Sovjetunionen havde stor interesse i.⁴⁶ Såvel britiske som sovjetiske embedsmænd mente ligefrem, at den danske regering bevidst nedtonede spørgsmålet, og at Danmark søgte at lade, som om Østersø- og strædeproblemet ikke eksisterede.⁴⁷ I en sådan situation kunne danske forsvarsplaner om spærring af gennemsejlingsfarvandene samt anlæggelse af befæstningsanlæg på sydøstvendte kyster give en uønsket politisering af Østersøspørgsmålet.

Allerede Besigtigelseskommissionen havde da også været opmærksom på de politiske problemer, placeringen af kystbefæstningsanlæggene kunne medføre. Et problem med de permanente batterier kunne ifølge kommissionen netop være, at “*deres oprettelse i fremtid kan af anden magt opfattes som havende front mod*

---

44 K.50, KDF's genopbygningskommission til MM 29/1 1947, (RA) 1055-089 MM, Genopbygningskommission, A. Sagsarkiv, ks. 1.

45 I planen arbejdede SVK på dette tidspunkt ideelt set med en samlet langtidspan, hvorefter 44 batterier skulle istandsættes eller nyopføres. Hovedprioriteterne var her anlæggene omkring København, i Frederikshavn (Bangsbofort) og ved forbindelsen mellem Fyn og Sjælland (Korsør, Nyborg, mfl.). De i Besigtigelseskommissionens rapport så betydningsfulde områder ved Stevns skulle dækkes af artilleri ved Strøby Strand og i Rødvig, men disse anlæg var nu kun prioriteret som hhv. nr. 41 og 42. I forhold til Besigtigelseskommissionens forslag var der således tale om en væsentlig nedprioritering af det sydlige Sund- og Bæltforsvar. *Plan for materielanskaffelser mv. til Søværnet i tiden 1947-1950*, SVK januar 1947, p. 63; og *Forslag til lov om Søværnets ordning*, SVK 1/6 1948, p. 50. Begge fra (RA) 0007 KM, FK af 1946, ks. 19.

46 Se bl.a. Bent Jensen, *Bjørnen og haren*, 1999, s. 194; DIIS, 2005, bind 1, pp. 231-235.

47 Jensen, 1999, pp. 172-173.

denne og derved muligvis berede udenrigspolitiske vanskeligheder”.⁴⁸ En af fordelene ved mobile batterier blev derfor fremhævet at være, at det “af udenrigspolitiske hensyn” kunne have sin betydning at have sådant skyts, der kunne bringes frem, “umiddelbart når og hvor strategiske hensyn kræver det og derfor ikke forud – som fast kystskyts – har en prædestineret front.”⁴⁹

At politiske betænkeligheder var udslagsgivende i forbindelse med planerne for kystforsvarets opbygning, bekræftedes af Søværnets chef, viceadmiral A.H. Vedel, som ved et møde i Forsvarskommissionens såkaldte 5-mandsudvalg i september 1949 direkte konstaterede, at et “batteri ved Stevns, der tidligere havde været politisk uigennemførligt, nu efter tilslutning til Atlantpagten påny trængte sig på.”⁵⁰ Ved mødet nævnte Vedel også, at man ved Storebælt overvejede batterier på Lolland samt Korsør og Nyborg. Et nyt fokus på de sydøstvendte kyster var således muligt, efter den danske neutralitetspolitik var opgivet.⁵¹

Overordnet kan det konkluderes, at så længe den officielle danske sikkerhedspolitik var baseret på neutralitet, blev det ikke set som politisk muligt at gennemføre de i øvrigt højt prioriterede anlæg på bl.a. Stevns og Langeland.

Kystbefæstningen i de danske forsvarsplaner efter tilslutningen til Atlantpagten

At Atlantpagtmedlemskabet fra april 1949 fundamentalt ændrede mulighederne for det danske forsvars opbygning, blev gjort klart af Søværnet i et svar dateret 2. februar 1950 til Forsvarskommissionens 5-mandsudvalg, som havde stillet en række spørgsmål om opbygningen af bl.a. kystbefæstningsanlæggene i lyset af de nye allianceforhold.⁵² Søværnskommandoen (SVK) konstaterede heri, at forsvarsproblemet efter tilslutningen til Atlantpagten skulle ses i en større sammenhæng, og at man i højere grad end tidligere måtte koncentrere forsvarsforanstaltningerne mod én bestemt retning (sydøst).

---

48 *Tyske Kystbefæstningsanlæg*, 1946, s. 11.

49 *Ibid.*, p. 14.

50 “Kortfattet referat af Forsvarskommissionens 5-mandsudvalgs møde hos forsvarsministeren d. 19/9 1949”, (RA) 0007 KM, FK af 1946, Materiale fra kommissionens formand K.H. Kofoed. ks. 15.

51 Allerede i vinteren 1948/1949, altså inden dansk optagelse i Atlantpagten, havde Den Skandinaviske Forsvarskomite i dybt fortrolige dokumenter omtalt et fort ved Stevns. Stevnsbatteriet skulle i samarbejde med kystbatterier på Skånes vestkyst dække Øresund og den sydlige indsejling hertil. Formålet var bl.a. at sikre forbindelseslinjerne mellem Danmark og Sverige og forsvaret af København. Tilsvarende lukning af Storebælt skulle opnås ved batterier ved Nyborg og Korsør. Den Skandinaviske forsvarskomite's betænkning af 14/1 1949, ABA, nr. 39 Hans Hedtofts arkiv, ks. 41

52 Jnr. M. 33.2/1946, “Besvarelse af de ved udvalgets skrivelse af 6/10 1949 stillede spørgsmål vedrørende kystbefæstningsanlæg, flådebaser og skibsmateriel”, SVK (Vedel) til 5-mands udvalget, 2/2 1950, (RA) 0028 FM 1. kt., Diverse fortrolige akter, K002.

På baggrund af Skandinaviens betydning for kontrollen med udsejlingen fra Østersøen var det danske forsvars opgaver ifølge SVK: 1) at forhindre besættelse og udnyttelse af dansk territorium og 2) at spærre udløbene fra Østersøen, fortrinsvis Sundet og bælteerne.

For Søværnet ville løsningen af disse opgaver bl.a. omfatte etablering af minespæringer i Sund og Bælter, medvirken i invasionsforsvaret samt udførelse af ubådsjagt. Kystbefæstningsanlæggene skulle hertil udføre *“forsvar af minespæringer, basisområder, havne og særlig udsatte kyststrækninger; understøttelse af skibsoperationer, samt; deltagelse i luftforsvaret af visse områder, herunder imødegåelse af minenedkastninger fra luften.”*⁵³

Søværnskommandoens forslag af 2. februar 1950 var således i sit udgangspunkt en tilbagevenden til Besigtigelseskommissionens prioriteter fra 1946. Man erklærede igen åbent, at forsvarsfronten rent geografisk måtte ligge *“i den sydlige og sydøstlige del af landet”*, og kystbefæstningsanlæggene måtte placeres på strategisk vigtige steder *“ved gennemsejlings-farvandene og den sydlige adgang til disse”*. Det indebar bl.a. forslag om anlæg på Stevns og Langeland. De nye allianceforsvar slog igennem nu, hvor modstanderen åbent kunne identificeres som Sovjetunionen og dens østeuropæiske satellitstater (fra 1955 Warszawapagten).⁵⁴

Ekstraordinære forsvarsforanstaltninger august 1950

Koreakrigens udbrud i juni 1950 førte til en markant optrapning af koldkrigskonflikten – med massive styrkeopbygninger i NATO til følge. Den socialdemokratiske Hedtoft-regering fremskyndede – stærkt presset af amerikanerne, som havde rettet en skarp henvendelse til regeringen i slutningen af juli 1950 – udbygningen af Forsvaret.⁵⁵ Regeringen svarede amerikanerne, at den omgående ville skride til vidtgående økonomiske indgreb. Disse skulle primært tage form af en ekstraordinær forsvarsbevilling på 300 mio. kr. – et beløb, som omtrent var på størrelse med det samlede årlige forsvarsbudget. Dette beløb skulle bidrage til at fremskynde forsvarsopbygningen fra en 4-årsplan til en 2-årsplan, og det var denne ekstrabevilling, der kom til at finansiere opførelsen af Stevnstort og Langelandsfort.

Samtidig med de intense politiske drøftelser i starten af august 1950 omkring de ekstraordinære forsvarsforanstaltninger udarbejdede Søværnskommandoen en redegørelse til den danske delegation ved Atlantpagtens Northern European Regional Planning Group (NERPG) i London vedrørende Søværnets forsvarsopbygning. Redegørelsen skulle fungere som grundlag for den forestående genopbygning af de danske maritime styrker indenfor NATOs forsvarsplanlægning

---

53 Ibid.

54 Ibid.

55 For en grundig gennemgang af de danske reaktioner på den amerikanske henvendelse se Villaume, 1997, p. 295.

Midt i forsvarsobygningen skiftede regeringsflertallet, og efter folketingsvalget i september 1950 kunne den afgående forsvarsminister, Rasmus Hansen (S) aflægge rapport til den nye minister, Harald Petersen (V). (Fotograf: Wm. Winclair for Aktuelt. Arbejdermuseet & ABA)

– specifikt i forbindelse med revisionen af den såkaldte Medium Term Defence Plan (MTDP).

Af Søværnskommandoens redegørelse til NERPG-repræsentationen i London dateret d. 8. august 1950 fremgik det, at man ville udbygge eller nybygge følgende kystbefæstningsanlæg: De seks anlæg omkring København (Lynetten, Middelgrundsfort, Flakfort, Dragørfort, Kongelundsfort og Trekrøner batteri) samt Lyø batteri, Stevns batteri, Mosede batteri, Frederikshavn S batteri, Hornbæk batteri, Borgsted batteri, Omø batteri (som erstatning for Langeland batteriet), Samsø batteri og Lynæs skolefort. I forhold til planerne fra 2. februar 1950 havde man reduceret planen fra 21 anlæg til 15.⁵⁶

Også batterier ved Knudshoved og Halskov (ved Nyborg henholdsvis Korsør) indgik i Søværnskommandoens forslag, men disse blev slettet af forsvarsminister Rasmus Hansen (S) i den endelige fremsendelse af forslaget til den danske NERPG-delegation. Forsvarsministerens afvisning af disse to batterier bundede sandsynligvis i et politisk ønske om at nedskære projektet, så det blev mere ac-

---

56 U 106, "Revision af Medium Term Plan. Build up of national forces", SVK til Forsvarsministeren 8/8 1950 inkl. bilag, (RA) 0301-007 MST, KC. Hem. kopibog, ks. 1. NERPG bestod af Danmark, Norge og Storbritannien (og til dels også USA).

ceptabelt for de Atlantpagtallierede (det gav en besparelse på 13,5 mio. kr.),⁵⁷ og det kan nok også ses som endnu et udtryk for den nye prioritering af de sydlige adgange til gennemsejlingsfarvandene på bekostning af de indre forbindelseslinjer.

Fra oktober 1950 var opførelsen af de senere forter Bangsbo, Stevns og Langeland (som gik under kodenavnene Dimon, Sola og Lasso) officielt blandt de højst prioriterede anlægsarbejder indenfor Søværnet. Det stod dog klart, at der trods NATO-medlemskabet fortsat var visse politiske betænkeligheder forbundet med disse værker, og især opførelsen af batteriet på Langeland blev endnu engang genstand for politiske overvejelser.

Politiske betænkeligheder ved et batteri på Langeland

På den nyoprettede forsvarsstyrelses (det centrale militære organ med forsvarschefen, chefen for forsvarsstaben og de tre værnschefer) allerførste møde 5. oktober 1950 blev spørgsmålet om kystbefæstningsanlæggenes prioritering inden for rammerne af 300 mio. kr.-planen taget op med udgangspunkt i Søværnets plan til NERPG fra 8. august. De i planen angivne kystbatterier på Omø, Lyø og Samsø blev behandlet særskilt, da ministeren mente, at deres eventuelle anlæggelse kunne medføre "*politiske konsekvenser*", hvorfor Udenrigsministeriet (UM) skulle høres i sagen.⁵⁸ Problemet med de tre batterier var, at de stort set udelukkende havde til formål at bidrage til spærringen af gennemsejlingsfarvandene (Store- og Lillebælt). Dermed kunne man ikke, som for batteriet på Stevns, overfor russerne argumentere for, at deres anlæggelse skete udfra et rent defensivt ønske om styrkelse af det nationale invasionsforsvar. Især batteriet på Langeland blev betragtet som et potentielt udenrigspolitisk problem i forholdet til Østblokken, og allerede i foråret 1950 var chefen for Marinestaben pga. "*politiske overvejelser*" blevet bedt om at undersøge, hvorvidt en mere "*tilbagetrukket placering*" var mulig.⁵⁹ Dette havde ført til forslaget om Omø.

Militære overvejelser tilsagde dog, at man fastholdt opstillingen af batteriet på Langeland. Et anlæg her ville give en bedre dækning af indsejlingen fra syd til Storebælt, og Flyvevåbnet fandt desuden et batteri til luftforsvaret af de på Langeland placerede radarstationer stærkt ønskeligt.⁶⁰

---

57 Rasmus Hansen havde strøget anlæggelse af kystbatterierne med den motivering, at de var for dyre. Referat af Forsvarsstyrelsens (herefter FSS) møde 21/11 1950 (Forsvarskommandoens Arkiv (FKO)).

58 Referat af FSS møde 5/10 1950 (FKO). Udenrigsministeriet fandt imidlertid tilsyneladende ikke, at placeringen var så problematisk, at man burde erstatte et batteri på Langeland med et på Omø. I hvert fald kunne forsvarsministeren i marts 1951 konstatere overfor Forsvarskommissionen, at UM ikke havde bemærkninger til batterierne på Stevns og Langeland. UM's analyse har desværre ikke været til at genfinde. "Referat af 19. møde i Forsvarskommissionen af 1950", 9/3 1951, (RA) 0028 FM, FK af 1950, ks. 29.

59 "Resumé vedrørende placering af Langelands batteri", Søværnsstaben (SST) 21/9 1951, bilag til U.402, SST til KBF mfl., 22/9 1951, (RA) 0301-007 MST, KC. Hem. kopibog, ks. 3.

60 Ibid.

Men i den politiske proces blev der fortsat udtrykt "*betæneligheder*" ved for-
tets opførelse.⁶¹ I forsvarskommissionen udtrykte det Radikale Venstres lands-
tingsmedlem P.N. Petersen (Røjle), "*ængstelse*" over forslaget om faste værker på
Stevns og Langeland. Han mente, at faste værker her kunne være "*meget farligt*",
da de ville "*virke som en udfordring af en vis stormagt, hvis indstilling til problemet*
Østersøen, vi kender."⁶² Det radikale landstingsmedlem henviste her sandsynlig-
vis til de gentagne sovjetiske forsøg på at understrege behovet for international
– og dermed også sovjetisk – kontrol med stræderne samt den store interesse,
russerne som tidligere nævnt tillagde Østersøen og den frie udsejling herfra.⁶³
Petersen fandt, at ud fra dette synspunkt var et mere bevægeligt kystforsvar at
foretrække. Således var man fra det Radikale Venstres side tilbage ved efterkrigs-
tidens ikke-provokations-overvejelser i forhold til Sovjetunionen i kystbefæst-
ningsspørgsmålet.

Under kommissionens drøftelser i december 1950 afviste Rasmus Hansen (S)
bekymringerne, og sagde at disse værker, som Petersen var så bange for, måtte
betragtes "*som led i et territorieforsvar, ikke som tagende sigte på en spærring af*
farvandene."⁶⁴ P.N. Petersen gav sig dog ikke så let. Han følte "*instinktivt*", at fa-
ste værker ved Stevns og navnlig på Langeland var "*noget farligt noget at komme*
ind på. Det afgørende for mig er virkningen udadtil."⁶⁵ De Radikales bekymrin-
ger fik dog ingen umiddelbare konsekvenser for opførelsen af Stevnstøtten og
Langelandsfortet, men diskussionerne fortsatte langt ind i 1952, og de Radikale
fastholdt, selv efter beslutningen om opførelse af forterne var taget, at Lange-
landsfortet udgjorde et udenrigspolitisk problem, og at man ikke kunne tiltræde
projektet.⁶⁶

Spørgsmålet om placeringen af et batteri i "*Sydlige Storebælt*" er udtryk for den
fortsatte sammenblanding af udenrigspolitikken og forsvarspolitikken efter den
danske optagelse i Atlantpagten.⁶⁷ Skønt Danmarks indtrædelse i NATO officielt
var et farvel til neutralitetspolitikken, forblev Østersøen et politisk højspændt
område, og hensynet til Sovjetunionen indgik i overvejelserne omkring det dan-
ske forsvars opbygning.

---

61 F.eks. "Referat af møde i det særlige udvalg angående 300 mio. kr. planen", 18/2 1952,
fremsendt af FM 21/5 1952, (RA) 0028 FM 6. kt., C. Kopibog FTR, C 91.

62 Referat af 6. møde i FK af 1950, 20/12 1950, (RA) 0028 FM, FK af 1950, ks. 29.

63 DIIS, 2005, bind 1, s. 231-233; Jensen, 1999, s. 382.

64 Referat af 6. møde i FK af 1950, 20/12 1950, (RA) 0028 FM, FK af 1950, ks. 29.

65 Ibid.

66 Forsvarsministeren og Rasmus Hansen fastholdt heroverfor, at der ikke var forskel på
de flådebeskyttede minespærringer, de Radikale selv havde været med til at udlægge i
Langelandsbælt under såvel 1. som 2. Verdenskrig, da de sad i regering, og så de minefelter,
som et batteri på Langeland skulle beskytte, "Referat af møde i det særlige udvalg angående
300 mio. kr. planen", 18/2 1952, fremsendt af FM d. 21. maj 1952, (RA) 0028 FM 6. kt., C.
Kopibog FTR, C 91.

67 I FSS besluttedes det, at batteriet skulle betegnes som "et batteri ved den sydlige del af
Storebælt", så man forbeholdt sig endelig stillingtagen. Referat af FSS møde 19/10 1950 (FKO).

På den baggrund afspejler overvejelserne om et batteri på Langeland en klassisk dansk balancegang mellem ønsker om ikke-provokation og så en politisk insisteren på ikke at vise eftergivenhed, som kunne svække forsvarskraften. At man fastholdt anlæggelsen af batteriet på Langeland, kan ses som udtryk for, at danskerne førte en relativt selvstændig politik overfor den store nabo i øst. I hvert fald i spørgsmål, der blev vurderet af mindre interesse for Sovjet end eksempelvis den danske flystationeringspolitik.

En forceret forsvarsopbygning

I løbet af 1951 blev projekteringen af de store anlægsarbejder foretaget. Det drejede sig ud over kystbefæstningsanlæggene om bl.a. kaserner, flådebaser, magasiner, flyvepladser m.v. Det var et kæmpe arbejde, som blev udført af Søværnets Bygningsvæsen (der var underlagt Forsvarets Bygningstjeneste) i samarbejde med Kystdefensionen og Søartilleriet. Der var mange instanser blandet ind i arbejdet, som bar præg af usikkerhed og kaos i forsvaret såvel som forsvarsministeriet. Der lød da også i samtiden kritiske røster over det langsomme tempo i genopbygningen.⁶⁸

Endelig 1. august 1951 fremsendte Søværnets Bygningsvæsen forslag til Forsvarsministeriet om batteriet på Stevns.⁶⁹ En markant stigning i udgifterne ved anlæggelsen af batteriet, fra 9,5 mio. kr. i 1950 til 14,5 mio. kr. i august 1951, gav imidlertid Forsvarsministeriet anledning til at stille en række kritiske spørgsmål vedrørende batteriets opgaver og mulighederne for at løse disse samt luft- og nærsikring. Ministeriet efterspurgtte også forsvarschefens vurdering af, hvorvidt det af forsvarsmæssige grunde virkelig var nødvendigt at anvende 15 mio. kr. på permanent opstilling af *“en så relativt beskeden ildkraft”*, som de 2 stk. dobbelte 15 cm kanoner på Stevns udgjorde, eller om det ville være at foretrække at anvende de samme midler på 2-3 stk. mobile 15-18 cm batterier?⁷⁰ Forsvarsministeriets 6. kontor konstaterede, at ildkraften rent umiddelbart forekom alt for ringe i for-

---

68 Blandt kritikerne var tidligere forsvarsminister Rasmus Hansen (S), Referat af 12. møde i FK af 1950, 2/2 1951, (RA) 0028 FM, FK af 1950, ks. 29. Samt de konservatives Carsten Raft, Referater af møder i FK 9/3 1951 og 16/4 1951, (RA) 0028 FM, FK af 1950, ks. 29 samt Rigsdagstidende 1950/1951, s. 4356. Som konsekvens af kritikken af projekteringsarbejdet, der tilsyneladende trak ud i det uendelige, bad Forsvarsministeriet i juni 1951 den daværende formand for Dansk Ingeniørforening civilingeniør Jørgen Saxild om at forestå koordinationen af det kommende byggeprogram. Som støtte nedsatte man et mindre udvalg, der fik betegnelsen Saxild-udvalget, og hvis opgave det blev at bistå Forsvarsministeriet og de militære byggemyndigheder ved den tekniske og økonomiske løsning af Forsvarets byggeprogram i de kommende år. Se bl.a. Jørgen Saxild, *En dansk ingeniørs erindringer*. (København 1971)

69 SBV ftr. skr. nr. 62 til FM, jnr. 1601 af 1/8 1951, (RA) 0028, FM 6. kt, Sagsakter, A. 291

70 “Foreløbige spørgsmål og bemærkninger til det gennem SVK fra SVB fremsendte projekt vedrørende Batteri Stevns”. FM 6. kt. 13/8 1951 sign. P.B. Jagd, (RA) 0028, FM 6. kt, Sagsakter, A. 291.

hold til prisen. Forsvarsministeren observerede, at hvis det havde været Hanstholm-batteriets fire 38 cm kanoner, der blev opstillet her, ville det have givet mere mening.⁷¹

I det hele taget tyder meget på, at Forsvarsministeriet på dette tidspunkt var ganske kritisk over for projektet. De ønskede da også et møde hos ministeren med deltagelse af Forsvarsstyrelsen, hvor man kunne diskutere betimeligheden af *“overhovedet at gå ind for et projekt til 15 mio. kr., der formentlig kan reduceres noget, men næppe mere end 15-20 %”*.⁷²

At det ansvarlige ministerium så sent i projekteringsfasen stadig var i tvivl om så centrale spørgsmål som fortets opgaver, placering og sikring er muligvis udtryk for det pres, der var på Forsvarsministeriet såvel som Forsvaret under den enorme militære opbygning i starten af 1950'erne, hvor anlægsbudgettet blev mere end tidoblet fra 1950-52.⁷³ Samtidig medførte Forsvarskommissionerne og tilpasningen til NATOs organisation store arbejdsbyrder, hvilket for Marinestabens vedkommende fik en iagttagelse til i 1950 at bemærke, at den *“er nærmest brækket ned i øjeblikket og kan slet ikke følge med”*.⁷⁴

Men forsvarsministerens kritik afspejler sandsynligvis også en magtkamp mellem ministeriet og Forsvaret, hvor forsvarsledelsen stærkt fastholdt sin ret til at fordele de 300 mio. kr. ud fra Forsvarets prioriteringer og uden ministeriets indblanding.⁷⁵ At sådanne magtkampe spillede en rolle i forsvarsopbygningen, illustreres også af det følgende afsnit, hvor Søværnets noget overraskende forslag om at lade det tidligere så politisk omdiskuterede Langelandsbatteri udgå af 300 mio. kr.-planen behandles.

Marinestabens forslag om at lade Langelandsbatteriet udgå af 300 mio. kr.-planen

Overskridelserne af de anslåede udgifter til arbejderne under 300 mio. kr.-planen, herunder bygning af batterierne på Stevns og Langeland, blev indgående

---

71 Ibid.; Hanstholms 38 cm kanoner havde været overvejet til Stevnsfortet, men en flytning ville blive for dyr. Se Referat af møde i FSS 10/1 1951; og P.B. Jagd, *Danske forsvarsanlæg i 5000 år*, 1984, 3. del, s. 44-45.

72 “Foreløbige spørgsmål og bemærkninger til det gennem SVK fra SVB fremsendte projekt vedrørende Batteri Stevns”. FM 6.kt. 13/8 1951 sign. P.B. Jagd, (RA) 0028, FM 6. kt, Sagsakter, A. 291. Af kildematerialet fremgår intet om et sådan møde, men departementschef Lindgren fra FM og forsvarschef Qvistgaard drøftede spørgsmålet om overskridelsen af budgetterne under flere møder, se Referater af møder i FSS, 20/8 og 24/8 1951 (FKO).

73 For finansåret 1950-51 blev kun 25 mio. kr. brugt på Forsvarets anlægsvirksomhed. For 1952-53 havde FM planlagt at lade udføre arbejder for omkring 500 mio. kr. “Redegørelse for Danmarks infrastrukturprogram” af 22/4 1952, (RA) 0028 FM 9. kt., Sagsakter FTR, ks. A215

74 Se beskrivelser af arbejdspresset i breve fra Marinestabens P.A. Mørch til kommandør Qvistgaard i Washington hhv. 18/1, 16/3 og 19/4 1950, (RA) 06172 E.J.C. Qvistgaards privatarkiv, ks. 3.

75 Referater af møder i FSS, 20/8 og 24/8 1951 (FKO).

diskuteret i Forsvarsstyrelsen i løbet af efteråret 1951. For batterierne på Stevns og Langeland var overskridelserne på hhv. ca. 5 mio. kr. og 8 mio. kr. Forsvarsministeriet havde accepteret en prisstigning på 20 % som kompensation for de prisstigninger, der var et resultat af den stedfundne inflation, men derudover måtte man sandsynligvis til at skære i projekterne, og det blev nødvendigt endnu engang at overveje trangfølgen.⁷⁶

For Søværnet ville det være nødvendigt at lave besparelser for i alt 24 mio. kr.⁷⁷ Overskridelserne på Søværnets plan kom primært fra Kystdefensionens projekter. Dette fik chefen for Søværnet, admiral Vedel, til på Forsvarsstyrelsens møde 14. september 1951 at komme med det noget overraskende forslag, at man skar én stor ting væk – nemlig batteriet på Langeland. Vedel erkendte, at det for Flyvevåbnets vedkommende ville betyde en forringelse, da fortet netop skulle bidrage til beskyttelsen af radarstationer på Langeland, men han fremhævede, at det var et meget kostbart og et meget personslugende projekt. Vedel konkluderede i øvrigt, at det selvfølgelig ville være bedst at få batteriet på Langeland, men når man nu ikke havde pengene til det, var det efter Søværnskommandoens mening meget bedre at investere i skibe (af jager-typen).⁷⁸

I den følgende diskussion gav chefen for Forsvarsstaben, general Nordentoft, udtryk for, at han fandt det *“meget uheldigt”* at opgive bygningen af Langelandsbatteriet. For det første var beherskelsen af gennemsejlingsfarvandene en af Danmarks *“primære opgaver”* indenfor NATO, og hertil krævedes våben, som burde være til stede permanent, og som havde tilstrækkelig kaliber til at kunne tage kampen op med store enheder. Fortet var med sine 15 cm kanoner velegnet til at give støtte til de lette danske flådekræfter i området. Langelandsbatteriet var desuden placeret således, at det ikke alene lukkede for den sydlige indgang til Storbælt, men også i væsentlig grad ville kunne bidrage til at lukke den vestlige del af Østersøen og dermed sikre de jyske hærstyrkers østlige flanke. Forstærkninger i form af flådekræfter kunne man muligvis få overført fra eksempelvis Norge og Storbritannien, men batteriet måtte man selv sørge for, og man måtte indse, at det tog tid at bygge det.

For det andet understregede Nordentoft det *“uheldige”* i at ændre på den trangfølge, man var blevet enige om. Det ville svække Forsvarsstyrelsens standpunkt *“overordentligt, at man den ene gang holder på een trangfølge og den næste gang på en anden”*. Brød man nu trangfølgen, kunne det medføre, at politikerne ikke fremover anså den én gang vedtagne trangfølge som værende af større betydning, og man risikerede derfor, at de fremtidigt selv bestemte trangfølgen.⁷⁹

---

76 Ibid. Op igennem 1950-1951 blev flere såkaldte trangfølge-liste udarbejdet over den prioriterede rækkefølge af forsvarets investeringer. Se eks. “P.M. vedrørende trangfølgen for Søværnets opbygningsforanstaltninger inden for en 2-årig periode”, SVK 14/11 1950, (RA) 00301-007 MST, KC. Hem-kopibog, ks. 1.

77 Referat af FSS møde 28/9 1951 (FKO).

78 Referat af FSS møde 14/9 1951 (FKO).

79 Ibid.

Vedel protesterede flere gange undervejs. Der var så mange ting, der var uhyre vigtige, og Søværnet havde ikke lagt så stærk vægt på trangfølgen. Nogen steder skulle man jo skære af. Men Nordentoft fik på mødet støtte fra chefen for Hæren, general Møller, der fremhævede den store betydning, Langelandsbatteriet tidligere var blevet tillagt i Forsvarsstyrelsen. Møller understregede desuden, at der også var det psykologiske i sagen, at man på Langeland var klar over, at det var projekteret. Dermed ville det være lidt "ømt for os", hvis man så afblæste det nu. Møller erklærede, at "de er så Radikale dernede. Hvis de får at se, at nu har man projekteret sådan noget, og at det så bliver opgivet, vil det gå ud over forsvarsviljen hos befolkningen."⁸⁰

Vedel accepterede modvilligt modstanden, men spørgsmålet om at opgive opførelsen af batteriet på Langeland fortsatte i Marinestaben. Først efter en samtale med forsvarschefen i løbet af oktober 1951, hvor denne var kommet med en "kraftig henstilling om at bibeholde batteriet på Langeland" og i stedet foretage de nødvendige besparelser på andre punkter, anerkendte chefen for Søværnet, at man måtte fastholde byggeriet.⁸¹ Marinestaben havde bøjet sig, dels på grund af de eventuelle politiske konsekvenser, dels for at Forsvarsstyrelsen fortsat kunne komme med en enstemmig udtalelse om anvendelsen af de 300 mio. kr. Men Vedel ønskede at gøre sine kolleger opmærksom på, at det ikke havde været en let beslutning, og at spørgsmålet havde "skabt uro i Marinestaben, da det er vor mening, at det må være de egentlige søgående styrker, der skal forøges". "Det er med meget stor betænkelighed, at SVK går med til det, og det er kun på grund af forsvarschefens henstilling, og fordi vi forstår de politiske betænkeligheder, det vil give, at gå bort fra Langelandsbatteriet. Vi har i sin tid sagt vor mening om de nye love så skarpt som det overhovedet kan siges, og det har ført til, at politikerne ikke ser med særlig venlighed på os."⁸²

Drøftelsen af, hvorvidt Langelandsbatteriet skulle udgå, er interessant, fordi den afspejler tre ting: 1) Dels at der var en ambivalens omkring kystbefæstningsanlæggene indenfor Marinestaben, som traditionelt prioriterede de søgående styrker frem for kystbaseret artilleri. Det var måske ikke tilfældigt, at det var to hærofficerer (Nordentoft og Møller), som i sidste ende måtte insistere på, at man fastholdt batteriet i trangfølgen; 2) Dels Forsvarsstyrelsens frustrationer over ikke at blive inkluderet i overvejelser omkring Forsvarets økonomiske rammer (der

---

80 Ibid. Møller henviste sandsynligvis til Det Radikale Venstres traditionelt stærke, og forsvarsskeptiske, rolle på Langeland. Se f.eks. Ole Mortenson, *Fortet og den kolde krig*, Katalog for Museum Langelandsfort, 2006, p. 104. Den kritiske lokalbefolkning spillede også en rolle, da Forsvaret i 1965 overvejede at nedlægge Langelandsfortet. Dette var "Ministeren" imod med henvisning til, at man nu endelig var kommet på "relativ god fod med befolkningen"... "og så er det jo sin sag efter alt det vrøvl, der har været, nu at komme og sige, at det ikke interesserer os mere", FM 1.kt., 14/1 1965 sign. C.L., (RA) 0028 FM 1.kt., Journalsager Afklass., pk.1, jnr. 094.0-1.

81 Referat af FSS møde 12/10 1951 (FKO).

82 Ibid.

Indgang til sprængprøvetunnel ved Stevns. I juni 1951 foretoges flere forsøgssprængninger for at få bekræftet, at klintens limsten var velegnet til placering af de planlagte anlæg og til at modstå angreb mod disse. (Forsvarets Bibliotek)

var konstant kritik af, hvad man opfattede som helt utilstrækkelige forsvarsbevil-linger) og de militære chefers bekymring over at kunne miste initiativet i forsvarsudformningen. Forsvarsledelsen nærrede således store politiske betænkeligheder ved en så omfattende ændring i Forsvarets prioriteter som udeladelsen af Langelandsfortet ville betyde. Det kunne give et uønsket signal om usikkerhed og ubeslutsomhed; og 3) Dels at politiske og pragmatiske argumenter på denne måde kunne komme til at spille en næsten lige så stor rolle som militære argumenter, når det gjaldt forsvarsopbygningens endelige udformning i den hektiske opbygningsfase omkring 1950.

Den 13. december 1951 meddelte Folketingets finansudvalg, at man havde godkendt et kystbatteri på Stevns inden for rammerne af 300 mio. kr.-bevillingen.⁸³ 14. marts 1952 blev også Langelandsfortet godkendt af Folketingets finansudvalg, og tre dage efter bevilligedes finansieringen af Bangsbofortet. Umiddelbart herefter iværksattes arbejderne med at opføre disse anlæg.⁸⁴

---

83 Folketingets finansudvalg til FM 13/12 1951, (RA) 0028 FM 6.kt., Sagsakter – FTR vedr. etableringer, A 225.

84 Jagd, 1984, p. 45-46.

International kritik af forterne

Den skepsis omkring opførelsen af de stationære forter, som Forsvarsministeriet fremsatte i august 1951, var det langt fra ene om at udtrykke. Allerede i efteråret 1950 havde britiske og amerikanske allierede på et møde i London angivet “*en vis reservation*” over de danske planer om at opføre sådanne stationære anlæg, der blev set som “*et dyrt og kortlivet våben*”.⁸⁵

I en skrivelse fra den amerikanske militærrådgivningsgruppe vedrørende våbenhjælpen, Military Assistance Advisory Group (forkortet MAAG), som var et omfattende militæretablisement placeret ved den amerikanske ambassade i København, til Søværnskommandoen i marts 1951 understregede amerikanerne da også igen og igen fordelene ved mobilt artilleri med begrundelsen, at der var stor sandsynlighed for, at de permanente forter, hvis beliggenhed uundgåeligt ville blive kendt, kunne blive omgæet, isolerede eller angrebet i ryggen.

Diskussionen om mobilt vs. stationært kystartilleri var ikke et isoleret dansk fænomen, men et tema, der var aktuelt i mange lande i 1940'erne og 1950'erne under indflydelse af erfaringerne fra 2. Verdenskrig. På den ene side stod den enorme franske Maginotlinje som afskrækkelseseksemplet par excellence på problemerne med faste befæstningsanlæg.⁸⁶ Linjen var bygget i 1930'erne på grænsen mellem Frankrig og Tyskland i hele strækningen mellem Luxembourg og Rhinen, men den forhindrede ikke tyskerne i at erobre Frankrig på få dage, da de tyske tropper angreb udenom linjen. Opfattelsen af Maginotlinjens og lignende defensivt indrettede faste installationers ineffektivitet blev i samtiden ofte fremhævet, når talen faldt på faste befæstningsanlæg, og senere er der ligefrem blevet talt om en *Maginot mentality*, når noget skulle beskrives som defensivt i en negativ forstand.⁸⁷

På den anden side havde erfaringerne fra 2. Verdenskrig (bl.a. ved D-Day i Normandiet, og i Stillehavet) vist, at moderne kystbefæstningsanlæg besad “*betydelig modstandsevne*” overfor luftangreb. Den danske Søværnskommando fremhævede da også i en rapport fra 1947, at det forberedende luftangreb ved de allieredes invasion i Frankrig havde vist sig ude af stand til at nedkæmpe de

---

85 Referat af FSS møde 5/10 1950 (FKO); samt “Notits. Ad Søværnskommandoens forslag til direktiv vedrørende dansk stillingtagen til M.T.P.'s Coast Artillery Requirements”, FST til FC mfl., udateret men sandsynligvis 20/10 1950, bilag til Referat af FSS møde 6/3 1951 (FKO).

86 Hvilket måske ikke var helt fortjent, da anlægget faktisk tvang tyskerne til at gå udenom i et mere dristigt angreb på Frankrig over Ardennerbjergene. Se bl.a. Martin S. Alexander, “In Defence of the Maginot Line”, i *French Foreign and Defence Policy 1918-1940. The Decline and Fall of a Great Power*, ed. Robert Boyce, Routledge, 1998, pp. 174-204.

87 SHAPE AG 6107 SEC., “Organisation of the ground”, 26/8 1952, bilag til FM 6. kt. hemm.71.26.1-108, 27/12 1952, (RA) 0028 FM 6.kt., Kopibog FTR, KC 02, 1952; i slutningen af 1940'erne talte den amerikanske flåde også imod “this “Maginot Line” type of thinking” bag mulighederne for at holde brohoveder i Skandinavien, Rolf Tamnes, *The United States and the Cold War in the High North*, 1991, s. 58; Michael Palmer, *Origins of the maritime strategy*, 1988, p. 82.

tyske kyststillinger, og man havde måttet tage skibsartilleri i brug for ved fortsat skydning at uskadeliggøre det tyske kystartilleri.⁸⁸

Allerede i 1946 havde den tidligere omtalte Besigtigelseskommission berørt emnet om stationært vs. mobilt kystskyts. I sin rapport fremhævede kommissionen, at fordelene ved de faste batterier først og fremmest var deres konstant høje beredskab. Desuden talte den voksende fare ved bombing fra luften for en stærk dækning af materiel såvel som personel, hvilket bedst kunne ske i forbedrede anlæg. Også truslen fra luftlandsætninger "*i ryggen*" på batterierne og det deraf øgede behov for nærforsvarsinstallationer var argumenter for faste anlæg, hvor sådanne arbejder kunne udføres i fredstid.

Ulempen ved de permanente anlæg var, at deres beliggenhed måtte være modstanderen bekendt, og at man bandt såvel materiel og personel "*til forud valgte steder*".⁸⁹ Hermed henviste kommissionen sandsynligvis til de faste anlægs manglende fleksibilitet og fjendens muligheder for at angribe på andre steder, og således gå udenom batterierne.

Fordele ved det bevægelige skyts var, at det kunne indsættes overraskende og koncentreret, og at det kunne bringes frem til steder, hvor fast skyts ikke fandtes. Hovedmanglen ved det mobile skyts var ifølge Besigtigelseskommissionen, at man risikerede, at det blev indsat for sent. Det motoriserede skyts' relativt ringe bevægelsehastighed, som let kunne blive kompromitteret gennem angreb på forbindelseslinjer og beredskabsstandpladser, understregede dette problem. Desuden gav mobilt artilleri ikke i samme grad som faste batterier beskyttelse for materiel og personel, og skudhastighed og -præcision måtte også forventes at være forringet.⁹⁰

Besigtigelseskommissionen, der arbejdede i en periode, hvor Danmarks sikkerhedspolitiske situation endnu var meget usikker, beskæftigede sig også i høj grad med de udenrigspolitiske fordele og ulemper ved de faste anlæg overfor mobilt kystartilleri. Her blev fordelene ved de mobile batterier som tidligere nævnt fremhævet, da disse ikke i samme grad som de faste batterier af anden magt kunne opfattes som havende front mod denne.⁹¹ Disse udenrigspolitiske bekymringer omkring det faste skyts førte til, at kommandørkaptajn H.J. Bahnsen fra Søminevæsnet fremsatte et forslag om opførelsen af en række semimobile batterier, hvorved forstås, at man på forud valgte steder forberedte stillinger, således at man bibeholdt en del af det faste batteris fordele, samtidig med at man undgik de ulemper i udenrigspolitisk henseende, som disse batterier indebar. Forslaget fik en i bagklogskabens lys lettere usaglig karakter, da Bahnsen foreslog, at man f.eks.

---

88 Rapporten "Nogle oplysninger om nutidens søkrigsmidler og deres anvendelse", fra *Plan for materielanskaffelser mv. til Søværnet i tiden 1947-1950*, SVK januar 1947, (RA) 0007 KM, FK af 1946, ks. 19.

89 *Ibid.*, p. 12

90 *Ibid.*, pp. 14-15.

91 *Ibid.*

forberedte 10 stillinger mod nord og 10 stillinger mod syd for ikke at provokere nogen.⁹²

De faste batterier kunne med deres konstante beredskab dog også have den politiske fordel, at de ikke ved en mobilisering ville bidrage til eskaleringen af en konflikt. Batterier med et lavere beredskab kunne “under urolige udenrigspolitiske forhold”, hvor man erfaringsmæssigt kunne “*kvie sig ved i tide at skride til foranstaltninger, der [kunne] virke opsigtsvækkende, få katastrofale følger*”.⁹³

I den følgende Opbygningskommission, blev der gjort yderligere studier af muligheden for at anvende mobilt kystartilleri som alternativ til de faste batterier og forter. Men kommissionen endte med at afvise tanken om det mobile artilleri – ikke mindst fordi det ville blive alt for dyrt og mandskabskrævende.⁹⁴ 51 befalingsmænd, 256 menige og derudover personel til nærforsvar ville det kræve at bemane det foreslåede motortrukne tunge artilleri med tre batterier af hver fire 15 cm kanoner. Desuden blev den taktiske værdi vurderet som meget ringe. Kanonerens kørselshastighed på veje var, under gunstige forhold og for korte perioder, ca. 40 km/t, og kanonerne (med deres vægt på ca. 14 tons) var i øvrigt udelukkende “*vejkørende*” og ikke “*terrainkørende*”. Desuden skulle man bruge 2-3 timer på at indtage kampstilling, afhængig af rettidig ankomst af hjælpemateriel, og bruge lige så lang tid på at “*gå ud af stilling*”. Dette gjorde kanonerne ufleksible og meget sårbare overfor fjendtlige luftangreb eller angreb fra nedsendte luftlandetropper.

Det var bl.a. den “*hastige tekniske våbenudvikling*”, herunder uvisheden om raketvåbnets fremtidige anvendelse, der gjorde, at man ikke “*på nuværende tidspunkt*” kunne anbefale så store investeringer i motoriseret skyts, som planen ville kræve. Netop raketvåbnet var blevet diskuteret på flere af kommissionens møder. Det stod klart, at det mobile skyts i fremtiden sandsynligvis ville tage form af raketskyts, og oberstløjtnant Hjalfr fra hærens artilleri gav på et af kommissionens møder en redegørelse for raketartilleriets “*fantastiske virkning*”. Også oberst Norup fra generalstaben støttede op om dette og udtalte, at “*et lille lands billige våben er raketter*”.⁹⁵ Allerede i 1948 var kommissionens medlemmer således opmærksomme på raketartilleriets muligheder. Men noget konkret forslag fremkom ikke, og raketvåbnet blev endnu ikke betragtet som så vidt udviklet, at man burde indrette den aktuelle forsvarsopbygning herefter. Raketter blev endnu opfattet som “*et fremtidsvåben*”.⁹⁶

---

92 Referat af Opbygningskommissionens (OK) 5. møde, 18/2 1948, (RA) 1055-089 MM, Genopbygningskommission (OK), A. Sagsarkiv, ks. 1.

93 *Tyske Kystbefæstningsanlæg*, 1946, p. 11.

94 Det følgende er baseret på rapporten: K/50F, nr. 42, Chefen for KDF (Dahl) til MM (på vegne af OK) 26/7 1948. (inkl. 5 bilag), (RA) 1055-089 MM, OK, A. Sagsarkiv, ks. 1, pp. 6-9.

95 Referat af OKs 7. møde 3/5 1948, (RA) 1055-089 MM, OK, A. Sagsarkiv, ks. 1.

96 Atomvåben blev stort set ikke overvejet. De blev omkring 1950 set som et strategisk våben primært anvendt mod større byer – og ikke mod enkelte enheder som et kystbatteri. Michael Clemmesen, *Udviklingen af Danmarks forsvarsdoktrin fra 1945-1969* 1987, p. 17; og “Den

Kommissionen henstillede derfor “stærkt”, at det stationære (permanente) kystforsvar snarest blev opbygget med det her i landet værende materiel, hvilket ville kunne gøres med relativt kort varsel og med en i forhold til det motortrukne skyts’ anskaffelse “særdeles beskednen bekostning.”⁹⁷ Noget sådant ville give en hurtig styrkelse af forsvarsindsatsen, hvis de stationære batterier blev opført på de strategisk vigtigste steder. Herunder blev især betydningen af en styrkelse af kystforsvaret af Sundafsnittets sydlige del omkring Køge og Rødvig fremhævet.

Danskerne svarer på kritikken

Opbygningskommissionens overvejelser var givetvis bekendt for Forsvarsstyrelsen, da de fremsendte svaret på den amerikanske kritik i juni 1951. Det blev her fremført, at Danmarks særlige geografiske konfiguration og karakteren af de omgivende farvande berettigede opførelse af stationært kystskyts på strategisk vigtige steder. I øvrigt var de danske argumenter ikke så meget af rent militær art, men i højere grad baseret på en pragmatisk løsning af et akut forsvarsproblem. Således understregede Søværnskommandoen, at kanoner til stationære batterier allerede var tilgængelige, og at disse kunne opstilles på relativt kort tid, hvorefter kanonerne ville være i konstant beredskab; at mobilt kystskyts ikke var tilgængeligt, og at en levering af dette over våbenhjælpen ville tage en i øjeblikket uberegnelig tid; at selv efter leveringen af sådanne kanoner ville det tage yderligere tid før man havde udlært mandskab til at bruge dem, og at en sådan træning på grund af de eksisterende problemer med forsvarsopbygningen i øvrigt ville være umulig de første par år.⁹⁸

Al tale om at erstatte de faste forter med mobilt skyts var derfor ifølge chefen for Forsvarsstaben, general Nordentoft, i en intern overvejelse decideret “ørkesløs.”⁹⁹ Hvilket de tre værnschefer, Vedel, Gørtz og Førslev, erklærede sig enige i.

I argumentationen overfor de udenlandske kritikere var det helt tydeligt de praktiske og tekniske begrundelser, der skulle fremdrages og ikke en diskussion af de militære fordele og ulemper. De reelle økonomiske og praktiske muligheder udelukkede mobilt skyts, og for Danmark gjaldt det om at få den hurtigst mulige forbedring af forsvarsberedskabet. Forsvarsstaben havde da også tidligere i interne overvejelser afvist at indgå i en diskussion om de stationære kystbatterier, da det “alene af hensyn til tidsfaktoren”, ville være nødvendigt “at fastholde beslutningen om de faste værker og se bort fra andre løsninger”¹⁰⁰

---

massive gengældelses lille ekko. De taktiske atomvåbens rolle i dansk forsvarsplanlægning i 1950'erne”, af Michael Clemmesen, i *Danmark, Norden og NATO 1948-1962*, red. Carsten Due-Nielsen mfl., Jurist- og Økonomforbundets Forlag, 1991, p. 125

97 K/50F, nr. 42, 26/7 1948, (RA) 1055-089 MM, OK, A. Sagsarkiv, ks. 1, p. 9.

98 U.318 “Observation on the character and Location of Danish Coastal Defenses”, SVK (Vedel) til Chief naval section MAAG 4/6 1951, (RA) 0301-007 MST, KC. Hem. kopibog 1946-75, ks. 2.

99 Referat af FSS møde 6/3 1951 (FKO).

100 “P.M. vedrørende anvendelsen af det beløb på 300 mio. kr. der er stillet til rådighed ved værnenes opbygning”, FST 13/11 1950, (RA) 0301-007 MST, KC. Hem. kopibog 1946-75, ks.1.

Værnscheferne viceadmiral A.H. Vedel (th.) og generaløjtnant E. Gørtz (tv.) var to af de vigtigste figurer i genopbygningen af forsvaret efter 2. verdenskrig. Her modtager de forsvarsminister Rasmus Hansen i lufthavnen i 1949. (Fotograf: Ulf Nilsen for Aktuelt. Arbejdermuseet & ABA)

Berettigede særlige danske forhold opførelsen af det faste skyts?

Én af grundene til, at danskerne valgte at anvende pragmatiske argumenter overfor de amerikanske kritikere, var også, at man havde opfattelsen, at den store NATO-allierede ikke forstod de særlige danske forhold, der gjorde sig gældende. Det blev ved flere lejligheder i interne danske vurderinger anført, at forholdene i Danmark var “så specielle”, at man her, foruden at aktivere visse eksisterende anlæg, burde gå til opførelse af nye faste batterier.¹⁰¹ Argumentationen var, at Danmark havde så specielle forhold, baseret på landets geografi og særegne farvandsudformning samt placeringen så tæt op ad de russiske og østeuropæiske militære styrker, hvormed et angreb kunne ske stort set uden varsel, at det kunne begrunde opførelsen af de faste anlæg, hvis høje beredskab da også blev understreget igen og igen.¹⁰²

I november 1950 skrev chefen for Marinestaben, kontreadmiral K. Lundsteen,

---

101 “Notits. Ad Søværnskommandoens forslag til direktiv vedrørende dansk stillingtagen til M.T.P.’s Coast Artillery Requirements”, FST til FC mfl., udateret men sandsynligvis 20/10 1950, bilag til Referat af FSS møde 6/3 1951 (FKO).

102 Ibid.

til sin kollega, marineattachéen i London, kommandør Jegstrup, at der i Danmark nu var “*enighed om det saglig rigtige i at opstille fast kystskys på særlige brændpunkter, fortrinsvis ved de sydlige opgange til Sund og Bælt, idet man også er enige om, at man ikke skal fejre orgier på dette område.*”¹⁰³ Lundsteen var klar over, at man ved behandlingen i London ikke nødvendigvis anlagde “*samme betragtninger*” eller havde samme “*forudsætninger*” for at kunne vurdere dette spørgsmål som i Danmark.¹⁰⁴ Skønt Lundsteen ikke nærmere beskrev, hvori de særlige danske forudsætninger for at vurdere spørgsmålet bestod, kan hans formulering sandsynligvis ses som endnu et udtryk for opfattelsen af, at der i Danmark var specielle forhold, der måtte tages hensyn til, og som amerikanere og andre udlændinge måske ikke i tilstrækkelig grad tog i betragtning, når de fremhævede det mobile skyts’ fordele.¹⁰⁵

De danske argumenter, som skulle føres overfor amerikanerne og de øvrige NATO-allierede, afspejlede danskernes ønske om en akut styrkelse af de forsvarsstyrker, der kunne handle med højt beredskab, og således sikre at Danmark, skønt man næsten ingen varsel fik, ikke blev taget på sengen som ved det tyske angreb 9. april 1940.¹⁰⁶ Ideelt set kunne skibe med tungt artilleri med kort varsel imødegå eventuelle invasionsstyrker, men det danske søværn blev i efterkrigsårene primært baseret på de såkaldte motortorpedobåde, som var hurtige og velegnede til krigsførelse i de lavvandede danske kystområder, men som ikke havde større artilleristisk kampkraft. Det var den danske argumentation, at stationære kystbefæstningsanlæg besad den bedst mulige kombination af højt beredskab og artilleristyrke til at kunne supplere denne lette danske flåde.

Danskerne mente altså, at der var særlige forhold ved de danske farvande, som de allierede ikke forstod. Og samtidig var man klar over, at man var relativt isole- rede på det maritime område i NATO. NATOs maritime kommando, SACLANT, var altovervejende optaget af krigsførelse med hangarskibe på åbent hav eller “*at-*

---

103 Igen blev det også fremhævet, at man allerede havde skytset til de faste anlæg, og at disse måtte anses for billigere i drift end mobilt skyts. Chefen for Marinestaben, kontreadmiral K. Lundsteens, brev til marineattachéen i London, kommandør Jegstrup, 17/11 1950, (RA) 0180-020 Marineattachéen i London, A. Ind- og udgåede skrivelser 1946-1959, K-6.

104 Ibid.

105 I et svar fra Jegstrup til Lundsteen fremgik det, at “Hermed er vi alle indforstået og arbejder efter de af admiralen givne retningslinier”. Brev fra Jegstrup til Lundsteen, no. 894 13/12 1950, (RA) 0180-020 Marineattachéen i London, A. Ind- og udgåede skrivelser 1946-1959, K-6.

106 De gentagne henvisninger til forternes berettigelse med henvisning til “d. 9. april 1940” er lidt ironiske, da denne dato er blevet betegnet som “en mørk dag i det danske kystforsvars historie”. (“Kystforsvarets historie”, v. SL E. Hansen, 1982) En del sammenfaldende omplaceringer af personel netop dagen før gjorde, at der ikke blev åbnet ild i form af varselsskud fra Middelgrundsfortet mod de i Københavns havn indløbende tyske fartøjer i 1940, hvilket blev kritiseret i offentligheden og af en efterfølgende undersøgelseskommission. Episoden var specielt kritisk, fordi forterne netop blev betragtet som Danmarks sikkerhed overfor uvarslet angreb. Se grundig gennemgang af hændelsesforløbet i Vitus Gay, *Træk af kystbefæstningens historie*, 1957, s. 15-16; og H.E.B. Gyller, “Kystbefæstningen 1932-1957”, i *Tidsskrift for Søværnet*, 1957, p. 502.

Den britiske general Sir Richard Gale besøgte i sin funktion som SACEUR Langelandsfortet i 1960. I diskussionerne om opførelsen af de danske kystforter på Stevns og Langeland var det blandt danskerne opfattelsen, at europakommandoen (SHAPE) ikke havde forståelse for de særlige forhold, der gjorde sig gældende for Danmark. (Koldkrigsmuseum Langelandsfort)

tack at source”-operationer mod fjendtlige baseområder. Samtidig var Europakommandoen, SHAPE, der havde ansvaret for de sydlige danske farvande, stærkt præget af hærofficerer, som tilsyneladende var uden større interesse for disse.

Orlogskaptajn Adam Helms, der var den eneste danske søofficer i SHAPE, bemærkede i et brev til oberst Erik Kragh (forbindelsesofficer ved SHAPE), “*at Danmark ud fra et sømilitært synspunkt indtager en særstilling i forhold til andre NATO-lande*”, og at der er en “*ret udbredt tendens blandt fremmede officerer til at overse det faktum*”, at forsvar mod invasion af de danske øer er “*en absolut nødvendig betingelse og forudsætning for al anden maritim virksomhed i danske farvande og Østersøen*”.¹⁰⁷

Ved en senere lejlighed understregede en af de overordnede officerer i NATOs Infrastrukturkomité, Engebrightsen, også det potentielt problematiske i, at Danmark i NATO-strukturen var underlagt SHAPE, som var domineret af hærofficerer, der ikke kunne forventes at have større interesse for anlæg, hvis begrundelse måtte søges i hensynet til at holde russiske undervandsbåde indespærret i Østersøen.¹⁰⁸ Sådanne opgaver havde i højere grad interesse for SACLANT (At-

107 “Vedrørende behandling i SHAPE af maritime spørgsmål, der angår danske farvande og østersøen m.v.”; A. Helms til Kragh, 5/3 1951, (RA) 0101-024 Den Nationale Repræsentant v. SHAPE, KC. Klass. kopibog, ks. 1

108 Notits 21/7 1952 af N.V. Skak-Nielsen, (RA) Ø.P.VI UM-lukket arkiv, 107.H.4/Dan.

lantkommandoen), og det var nok her, man skulle søge støtte i forsøgene på at få finansieret kystbefæstningsanlæggene gennem NATOs infrastrukturmidler.

Uenighederne mellem de danske beslutningstagere og de allierede i NATO om relevansen af de stationære kystbefæstningsanlæg afspejlede også mere grundlæggende militærstrategiske uoverensstemmelser. For skønt der i 1950 endnu ikke var blevet udarbejdet nogen samlet gennemarbejdet operationel forsvarsplan for NATO (dette krævede et meget omfattende nationalt og allieret stabsarbejde, som ikke blev udmøntet i mere konkrete planer før et godt stykke op i 1950'erne), så var NATOs overordnede militære mål anlagt på en kontinentalstrategi og med brug af så mobile og fleksible enheder som muligt. Centralt heri var forestillinger om et fremskudt forsvar, dvs. ønsket om at føre kampene på fjendens territorium bl.a. ved hjælp af "*attack at source*", hvor primært allierede bombefly skulle angribe fjendtlige baser.¹⁰⁹ I en af de første NATO-planer (Medium Term Defence Plan) fra 1950 lagde man stærkt vægt på, at forsvaret skulle føres med "*full use of mobility and offensive action whenever opportunity offers*."¹¹⁰

Sådanne tanker om et fremskudt forsvar og et fokus på de mobile og offensive styrker var ikke befordrende for danskernes forsøg på at vinde forståelse for kystbefæstningsanlæggene. Da tankerne om en massiv gengældelses-strategi ("*massive retaliation*") med stærkt fokus på atomkrigsførelse fra 1951-52 begyndte at vinde indpas, blev behovet for at sikre søforbindelseslinjerne i Atlanterhavet (og dermed befæstningsanlæggenes rolle i spærringen af Østersøen) yderligere mindsket, da de ikke blev anset som afgørende i en kort apokalyptisk atomkrig.

Danmark som "the key to the Baltic"

I de danske argumenter overfor NATO blev sådanne overvejelser naturligvis ikke inkluderet. I stedet blev betydningen af spærringen af Østersøen gentagne gange fremhævet, og ligeledes Danmarks vigtige position som "*the key to the Baltic*".¹¹¹ Og i de danske begrundelser for kystbefæstningsanlæggenes opførelse indenfor NATO-strategien blev det igen og igen understreget, at de spillede en betydelig rolle i den meget vigtige opgave at spærre Øresund og Storebælt og således sikre de allieredes forbindelseslinjer i Atlanterhavet imod truslen fra de russiske ubåde. Hvilket måtte være en opgave, hvis effektive løsning var af "*altoverskyggende vital*

---

109 Robert S. Jordan, *Alliance Strategy and Navies. The Evolution and Scope of NATO's Maritime Dimension*, 1990, p. 49

110 DC 13, af 28/3 1950, gengivet i Pedlow, 1997, p. 167

111 Formuleringen blev bl.a. brugt i AFNE's *Emergency Defence Plan* for 1953, som kun findes tilgængelig i form af: "Kortfattet referat af "Emergency Defence Plan for the Northern European Command 1953 (EDPN 1-53)", FM 11. kontor, 10/11 1953, bilag til "Notat om det militære planlægningsarbejde indenfor NATO", 11. kt 10/11 1953, (RA) 0028 FM, 11. kt., Journalsager, Alfabetarkiv, ks. 1.

interesse for det samlede NATO-forsvar”, og som derfor måtte udføres med finansiel og materiel støtte fra NATO.¹¹²

Dansk argumentation af denne karakter hang dog ofte sammen med forsøg på at presse de allierede til at opprioritere forsvaret af det danske område, som man var pinagtigt opmærksomme på at NATO ikke forventede at ville kunne holde i tilfælde af krig, samt at finansiere kystbefæstningsanlæggene med NATOs omfattende infrastrukturmiddel-puljer.

Officielt var de allierede i NATO opmærksomme på strædernes betydning, og i en udtalelse i 1952 i forbindelse med øvelsen “CPX-One” havde SHAPE anført, at “*Denmark is the key to the Baltic*”, og at tabet af Danmark ville få store konsekvenser. Ud over en voldsomt øget trussel mod Norge og en isolation af Sverige ville fjendtlig kontrol med Østersøens udsejling “*lead directly to a renewed “Battle of the Atlantic”*”¹¹³

Men uofficielt arbejdede de store allierede – især amerikanerne – tilsyneladende med muligheden for at lukke Østersøen ved Skagerrak/Nordsøen i stedet for ved de danske stræder. Allerede inden Atlantpagtens oprettelse havde amerikanerne i februar overfor den danske ambassadør i Washington, Henrik Kauffmann, gjort klart, at de mente, at man “*med moderne midler*” kunne “*lukke Østersøen nogenlunde tilfredsstillende*”, når blot man beherskede Sydvestnorge.¹¹⁴ Dette var en konsekvens af, at man ikke mente, at Danmark kunne holdes i tilfælde af krig.

I amerikanske flådeplaner fra starten af 1950’erne var Norge og Danmark da også placeret på den forkerte side af en forsvarslinje, der gik midt ned igennem Norskehavet og Nordsøen til kontinentet. Landene og farvandene øst herfor måtte betragtes som forhåndsopgivet. Konsekvenserne heraf blev, at betydningen af de danske bæltter og stræder (og dermed kystbefæstningsanlæggene) blev mere usikker.

Tilsyneladende fastholdt amerikanerne denne tankegang, og i Atlantkommandoen, SACLANTs, “*Capabilities Plan 1957*”, der blev udarbejdet i oktober 1954, blev det tilkendegivet, at “*et udbrud fra Østersøen vil blive imødegået i Nordsøen, og ikke i danske farvande*.”¹¹⁵ Af samme plan fremgik det i øvrigt, at SACLANT, selv om han påregnede at kunne yde Chefen for Nordregionen, CINCNORTH, assistance ved lukning af Østersøen, stadig var forberedt på, “*at en lukning ikke*

---

112 “Notat vedrørende betydningen af at lukke udløbene fra Østersøen”, FST 17/5 1952, fremsendt med C.K.1/T.1900, FST til FM 20/5 1952, (RA) 0101-001 FST, KC. Klass. kopibog, ks. 13.

113 (SHAPE Top Secret 621/52), citeret fra K.1/0.3018, “Notat vedrørende betydningen af at lukke udløbene fra Østersøen”, FC (Nordentoft) til FM, 29/7 1952, (RA) 0101-001 FST, KC. Klass. kopibog, ks. 15.

114 Kauffmanns depeche no. XI af 22/2 1949, i *Danmarks sikkerhedspolitik 1948-66*, UM 1968, bind II, p. 100.

115 Dokumentet citeres af Søværnskommandoen som for denne formulering henviser til de 3 sidste linjer i Annex F, paragraf 26, Kilde: N.985, “Capabilities Plans 1957”, SVK til FC 15/10 1954, (RA) 0301-007 MST, A. Sagsarkiv 1950-1961, ks. 1; Også senere i 1950’erne omtalte en Pentagonrapport, at “udsejlingen fra Østersøen måtte blokeres gennem et forbedret forsvar ved Kattegat og Skagerrak”, Villaume, 1997, p. 138.

kan gennemføres.”¹¹⁶ Heller ikke NATOs kanalkommando, CHANCOM, vurderede dette muligt, men forventede allerede fra D+21 – tre uger efter angrebet på NATO var indledt – at måtte imødegå truslen fra russiske søstridskræfter, der var brudt ud af Østersøen hhv. gennem Elbe-Trave-kanalen i Slesvig-Holsten og gennem danske farvande.¹¹⁷

Spærring af Østersøen ved Sydnorge

Det fremgår ikke af det tilgængelige materiale, præcis hvordan amerikanerne forestillede sig, at en eventuel spærring af Østersøen i Nordsøen og Skagerrak skulle foregå. Historisk set havde tyskerne under 2. Verdenskrig anlagt et kystbefæstningsanlæg ved Hanstholm netop for i samarbejde med et batteri ved Kristiansand og omfattende minespærringer at lukke Skagerrak.¹¹⁸ Og allerede under 1. Verdenskrig havde Storbritannien uden det store held søgt at blokere for den tyske marines angreb mod den britiske skibsfart i Atlanterhavet ved at udlægge et minefelt, *The Northern Barrage*, mellem Orkneyøerne og Norge.¹¹⁹ En lignende spærring var ifølge den norske kommandør Jacob Børresen også planlagt, dog som en sekundær forsvarsmulighed, under den kolde krig, “*dersom de danske sund og belter faldt i Sovjetunionens hender*”.¹²⁰

Sandsynligvis involverede amerikanske overvejelser omkring spærringen af Østersøen ved Sydnorge i 1950'erne ud over traditionel minelægning også operationer med nyudviklede jagt-ubåde (“*attack submarine forces*”), som skulle identificere og jage fjendtlige ubåde, som brød ud af Østersøen.¹²¹ Under den store NATO-øvelse “*Main Brace*” i nordregionen i 1952 eksperimenterede man også med en britisk-amerikansk *Hunter-Killer Force*, til anti-submarine warfare (ASW), som bestod af et amerikansk ASW-hangarskib og syv hurtige specialskibe til anti-ubådskrigsførelse.

Hangarskibenes bombefly med konventionelle bomber havde under 2. Verdenskrig vist sig stort set uanvendelige i direkte angreb mod ubåde, men atombevæbnede bombefly var tilsyneladende langt mere effektive.¹²² Admiral Arleigh

---

116 N.985, “Capabilities Plans 1957”, SVK til FC 15/10 1954, (RA) 0301-007 MST, A. Sagsarkiv 1950-1961, ks. 1.

117 Det måtte dog betragtes som noget usandsynligt, at den russiske flåde ville være i stand til at anvende den kunstigt anlagte Elben-Trave (eller Elben-Lübeck-kanalen, som den også er kaldt) til et angreb mod de vestlige styrker. CC(54)10 (CHANCOM Capabilities Study), citeret fra *ibid.*

118 Se bl.a. Jens Andersen, *Tysk invasionsforsvar i Danmark 1940-1945*, Statens forsvarshistoriske museum og Museumscenter Hanstholm, 2007, pp. 200-201 mfl.

119 Jacob Børresen, *Kystmakt. Skisse av en maritim strategi for Norge*, J.W. Cappelens forlag, 1993, pp. 164-165.

120 *Ibid.*, p. 190.

121 Palmer, 1988, p. 62; også Tamnes, 1991, p. 56.

122 Erik Grove, *Battle for the fiords. NATO's Forward Maritime Strategy in Action*, Ian Allan Ltd. 1991, pp. 8-9

Burke, der omkring 1952-53 var leder af den amerikanske flådes Strategic Plans Division, var også fortaler for at anvende hangarskibsbaserede fly til at udlægge minespærringer ved *“the exits from the Baltic Sea and the Black Sea”*.¹²³ Det fremgår dog ikke direkte heraf, hvorvidt flyene skulle indsættes til minelægning i de danske stræder eller i Skagerrak/Nordsøen.

Også fly stationeret i Sydnorge skulle bidrage til spærringen af Østersøen, hvilket netop indgik i argumenterne for at få de sydnorske flyvepladser finansieret under NATOs infrastrukturprogrammer.¹²⁴

Endelig må det også understreges, at den amerikanske flådestrategi i starten af 1950'erne i høj grad var baseret på såkaldte *attack at source* eller *forward operations*, hvor man, primært med fly baseret på de store hangarskibe, søgte at destruere de landbaserede basefaciliteter for de sovjetiske flåder – dvs. baser, havne, flyvepladser og andre installationer.¹²⁵ Hvor hangarskibene tidligere primært var blevet brugt til det direkte forsvar af søfarten på åbent hav, blev offensive operationer nu betragtet som det mest effektive og det mindst omkostningstunge middel til at neutralisere de fjendtlige flådestyrker.¹²⁶ Admiral Arleigh Burke udtalte således, at *“the most effective answer to the submarine threat is to destroy the submarines at their bases, the bases themselves, and construction facilities, by offensive action – namely by air attacks”*.¹²⁷ I den offensive strategi skulle fjenden ifølge den magtfulde amerikanske Chief of Naval Operations, admiral Sherman, angribes *“at source”* eller (næstbedst) undervejs *“en route”*, men aldrig *“at target”*.¹²⁸

Et centralt spørgsmål er selvfølgelig, hvordan de britiske og amerikanske flåders meget offensive strategi influerede på den betydning, man tillagde kystbefæstningsanlæggene og spærringen af Østersøens stræder. Det ville være svært at forestille sig, at man fuldstændig kunne basere krigsførelsen på *attack at source*, ikke mindst fordi det måtte forventes, at mange af de sovjetiske fly og ubådsstyrker allerede ville have forladt baseområderne, før et sovjetisk angreb indledtes.¹²⁹ Dette gav danskerne mulighed for at argumentere for strædernes betydning i angreb *en route*, som Sherman havde formuleret det. Men nogen stor støtte til kystbefæstningsanlæggene fra den amerikanske flådeledelse kunne danskerne nok ikke forvente. Hertil var den amerikanske flådestrategi i starten af 1950'erne

---

123 Tamnes, 1991, pp. 112-113.

124 Kjetil Vengstad, *Fleksibilitet, slagkraft og overlevelsesevne. Luftforsvaret og NATOs infrastrukturprogram 1950-1957*, Institutt for forsvarsstudier, Forsvarsstudier 3/2006, s. 45; norske militære myndigheder har sandsynligvis også til en vis grad opmuntret til den amerikanske skepsis omkring de danske stræder, se eks. Kjetil Skogrand, *Norsk forsvarshistorie*, bind 4, 2004, p. 36; samt *“Referat fra møte i Den sentrale sjefsnemnd”* 20/10 1951, set på Institutt for forsvarsstudier (IFS), Oslo

125 Tamnes, 1991, p.111.

126 Palmer, 1988, p. 63

127 Tamnes, 1991, p. 113; Jordan, 1990, p. 53.

128 Shermans udtalelse faldt i februar 1951, Palmer, 1988, p. 70.

129 F.eks. i C.6/0 4662, *“Emne: Forsvarsplan 1954 for nordregionen”*, FC til forsvarsministeren 2/11 1951, (RA) 0101-001 FST, KC. Bilag til klass. kopibog ks. 1

i for høj grad orienteret omkring offensive operationer baseret på hangarskibsbase-
rede fly frem for de stærkt defensive fæstningsanlæg.

Hvis man skal tage disse kilder som udtryk for, at amerikanerne seriøst arbej-
dede ud fra en strategi, der prioriterede Østersøens spærring ved Sydnorge, samt
med *attack at source* frem for i de danske stræder, kan dette sandsynligvis også
bidrage til forståelsen af den amerikanske kritik af Stevnfortet og Langelandsfor-
tet. Afviste man stræderne som betydningsfulde for det samlede NATO-forsvar,
var en af de primære begrundelser for forternes opførelse faldet bort. Tilbage var
deres rolle i det danske invasionsforsvar, men dette blev set som en national op-
gave og havde ikke umiddelbart relevans for det samlede forsvar af Alliancens
område.

Var passage udenom de danske farvande en mulighed?

Amerikanerne satte yderligere spørgsmålstegn ved de danske stræders betydning,
da SACLANT, den amerikanske admiral Lynde D. McCormick, under et besøg i
Danmark i foråret 1952 fremførte muligheden for, at russerne ved udsejling af
Østersøen ville anvende Hvidehavskanalen, der gik fra Østersøen til Hvidehavet i
nord. Dette ville yderligere mindske betydningen af det danske område.

Danskerne protesterede naturligvis på det kraftigste mod disse amerikanske
opfattelser. Under et foredrag ved National War College i Washington i oktober
1953 gjorde forsvarschef admiral Qvistgaard det klart, at der kun var tre ud-
gangsveje fra Østersøen: Kielerkanalen, Hvidehavskanalen og de danske stræder.
Kielerkanalen ville ifølge Qvistgaard ikke være anvendelig i tilfælde af krig, da
den lå indenfor det af NATO, i hvert fald indledningsvis, kontrollerede område,
og den var let at blokere, i tilfælde af, at NATO-styrkerne her måtte trække sig
tilbage mod Vest. Stalinkanalen/Hvidehavskanalen var spærret af is fra oktober
til maj, og i øvrigt krævede udsejling fra Østersøen via denne, at man passerede
op til 19 sluser. Kanalen krævede megen vedligeholdelse og ville være ekstremt
sårbar over for luftangreb og sabotage. Transporttiden for ubåde og destroyere
(fregatter) via denne kanal ville være op til 2 uger, og den kunne derfor kun ka-
rakteriseres som en "*emergency exit*".¹³⁰ Danskerne søgte hermed ved brug af ude-
lukkelsesmetoden at argumentere for den helt afgørende betydning, som NATO
måtte tillægge de danske stræder – og dermed også de danske landområder, som
var nødvendige for disses beskyttelse.

---

130 Foredrag af Qvistgaard: The Strategic Importance of Denmark for NATO, G 3132 ved
National War College i Washington 13/10 1953, fremsendt med G.313/O.4358 fra FST 20/11
1953, (RA) 0101-001 FST, KA. Diverse sagsakter 1951-1969, ks. 4.

Kort over Nord- og Nordvesteuropa og udsejlingsmulighederne fra Østersøen.

Passage af Øresund i svenske farvande

Et af de centrale amerikanske argumenter for at tillægge de danske stræder begrænset betydning var desuden, at så længe Sverige var neutralt, kunne fjendtlige fartøjer frit passere igennem den østlige del af Øresund, med mindre svenskerne selv anlagde minespærringer her. Chefen for den danske forsvarsstab, general Nordentoft, havde bl.a. ved samtaler i London *“været udsat for nogle ubehagelige spørgsmål vedrørende vor mulighed for at spærre Øresund som følge af svensk territorialfarvand”*.¹³¹ Derfor omtalte han uopfordret sagen overfor SACLANT ved dennes besøg i Danmark i 1952, og chefen for Forsvarsstaben understregede ved denne lejlighed *“med vilje”* det forhold, at ubåde ikke kunne passere neddykket i Øresund.¹³² Kun gennem Storebælt var neddykket gennemsejling ifølge danskerne mulig, men minefaren her ville gøre dette *“hazardous”*.¹³³ Ubåde kunne så-

131 C.K.1/0.2413, Nordentoft resume af møde i FST med SACLANT, sendt til Ramlau-Hansen 22/6 1952, (RA) 0101-001, FST, KC. Bilag til klass. kopibog, ks. 2.

132 Ibid.

133 Study on Control of the Baltic Entrances, 2/11 1957 (2nd Draft), Prepared by a Study Team set up by CINC Royal Danish Navy, (RA) 0101-001 FST, KA. Diverse sagsakter 1951-1969, ks.7; Samme synspunkt udtrykte Vedel over for SG i juli 1953, SGM-1666-53, “Memorandum for the Standing group”, 6/11 1953, IMS-registry, NATO-archives.

Admiral E. J. C. Qvistgaard blev i 1950 forsvarschef som følge af de nye forsvarslove. Han var en af de centrale personer i forsøget på at få de NATO-allierede til at anerkende Danmarks betydning for spærringen af Østersøen. (Forsvarets Bibliotek)

ledes kun sejle gennem stræderne i opdykket tilstand, hvilket gjorde dem sårbare for luftangreb og kompromitterede deres store fordele ved overraskelsesangreb.

Danskerne havde dog tidligere selv erkendt risikoen for gennemsejling i det svenske farvand. I Den skandinaviske forsvarskomités betænkning fremgik problemet netop i beskrivelsen af et krigsscenario, der forudsatte, at det skandinaviske forsvarsforbund ikke blev oprettet, og hvor Danmark og Norge, men ikke Sverige, blev angrebet af Rusland. Det konstateredes her, at *“selv om dansk spærring af bælteerne rettidigt er effektiv, vil russiske søtransporter med transportkapacitet af indtil 3 divisioner med fornødne sikringsstyrker kunne passere den svenske del af Sundet uden at mulighed for dansk indgriben imod disse foreligger.”*¹³⁴

I forbindelse med komitéens overvejelser havde danskerne argumenteret for, at det ville være i Sveriges egen interesse at støtte Danmark i en krig, uanset om et forbund blev etableret eller ej.¹³⁵ Dette synspunkt optrådte også i et af Forsvarsstaben forberedt svar til det tidligere omtalte foredrag af forsvarschefen, admiral Erhard Qvistgaard, ved National War College i Washington i oktober 1953. Hvis spørgsmålet om det svenske territorialfarvand blev rejst, skulle forsvarschefen svare, at der ikke fandtes aftaler med Sverige om minering af Sundet, men at det sandsynligvis ville være *“i Sveriges egen interesse at minere sit farvand og sikre sig*

134 Den Skandinaviske forsvarskomités betænkning af 14/1 1949, ABA, nr. 39 Hans Hedtofts arkiv, ks. 41, p. 76.

135 Ibid., kap. C.VI: Komiteens overvejelser og konklusioner.

ikke at komme i modsætningsforhold til Vestmagterne ved at tillade uhindret russisk passage”.¹³⁶

Allerede under Den skandinaviske forsvarskomité's drøftelser havde det dog stået klart, at dette argument sandsynligvis var udtryk for dansk ønsketænkning. Svenskerne havde her understreget, at hver dag man kunne mobilisere sit eget forsvar var vigtig, og at man derfor ikke automatisk kunne forvente, at Sverige ville indtræde i krig fra første dag. Dette ville i hvert fald ikke ske, så længe Danmark havde så svagt et forsvar.¹³⁷

Både danske og britiske militære ledere anså det da også i starten af 1950'erne for usandsynligt, at Sverige ville blive inddraget i en krigs første fase.¹³⁸ Det var briternes opfattelse, at Sverige ville strække sig meget langt for at opretholde sin neutralitet, og “at svenskerne under ingen omstændigheder ville kæmpe, hvis de ikke blev angrebet direkte.”¹³⁹ Sådanne vurderinger bidrog sandsynligvis til kritikken af de danske stræders betydning for spærring af Østersøen, hvor i hvert fald den svenske del af Øresund forventedes at være åben for sovjetisk gennemsejling.

Der foreligger ikke nogen endelig afklaring af, i hvilken grad de amerikanske udtalelser om at spærre Østersøen ved Sydnorge kan ses som en afvisning af de danske stræders betydning. Isoleret set udgjorde de smalle danske stræder med en gennemsnitsdybde på ca. 28 meter ideelle mineringsmål. I sammenligning hermed var de øvrige danske farvande ved Kattegat og Skagerrak ifølge Qvistgaard “almost impossible to mine”, ikke mindst da deres dybde var op til 750 meter.¹⁴⁰ Stræderne tilbød således den langt mest økonomiske løsning til at blokere udsejlingen fra Østersøen. Derfor må det amerikanske fokus på Sydnorge, i det omfang det ikke var forhandlingspolitisk betinget, sandsynligvis primært ses som udtryk for de manglende forventninger til at kunne holde Danmark i tilfælde af et sovjetisk angreb.

Danskernes mål med at understrege strædernes store betydning for Østersøens spærring var at lægge pres på NATO for at afsætte styrker til området.¹⁴¹

---

136 “Mulige spørgsmål og svar efter FC's foredrag “The Strategic Importance of Denmark for NATO””, udarbejdet 18/9 1953 af FST, fremsendt med G.313/O.4358 fra FST 20/11 1953, (RA) 0101-001 FST, KA. Diverse sagsakter 1951-1969, ks. 4.

137 Den Skandinaviske forsvarskomité's betænkning af. 14/1 1949, ABA, nr. 39 Hans Hedtofts arkiv, ks. 41, kap. C.VI.

138 Referat af FSS møde 14/9 1951 (FKO).

139 U.54-180/68, Jnr. 101, Notater fra Prins Georg til FM 28/2 1951 vedr. samtale 27/2 1951 med brigadier R.F. Johnstone, som var nr. 2 inden for British Military Intelligence, (RA) 0180-020 Marineattachéen i London, A. Ind- og udgåede skrivelser 1946-1959, K-4.; se også Tamnes, 1991, p. 84.

140 Foredrag af Qvistgaard: The Strategic Importance of Denmark for NATO, G 3132 ved National War College i Washington 13/10 1953, fremsendt med G.313/O.4358 fra FST 20/11 1953, (RA) 0101-001 FST, KA. Diverse sagsakter 1951-1969, ks. 4.

141 I forhold til NATOs egen vurdering af styrkebehovet til operationerne i Østersøen, herunder spærring af stræderne, så manglede man mindst 7 jagere, 2 ubåde, 32 MTB og 2 patruljefartøjer. Iflg. B.22/0.1098, “Tyske søstridskræfter indenfor EDC”, FC til FM 20/3 1952, (RA) 0101-001 FST, KC. Klass. kopibog, ks. 12.

Sådanne danske motiver må understreges, når man beskæftiger sig med strædespørgsmålet. Desuden indgik i løbet af 1951-52 i stigende grad forhåbningerne om at få de danske maritime anlæg, bl.a. kystbatterier og flådebaser, finansieret via NATOs infrastrukturprogrammer i de danske argumenter for strædernes betydning. Dette betød, at økonomiske og militære interesser kom til at indgå i et samlet spil, hvor spærring af Østersøen blev brugt som løftestang for at få overført millioner af dollars til den danske forsvarsopbygning.

NATO-finansiering af forterne?

I 1952-54 gik danskerne i offensiven for at få forterne finansieret under 3. og 4. "slice" i NATOs store infrastrukturprogram (hvor langt de fleste penge kom fra USA og Storbritannien). Dette såkaldte infrastrukturprogram handlede om at etablere fællesfinansierede NATO-anlæg, som kunne sikre en sammenhængende militærstrategisk opbygning. Indledningsvis foregik disse forhandlinger primært i centralregionen, og de inkluderede udelukkende flyvepladser og kommunikationsanlæg. Danmark blev først inddraget i infrastrukturdrøftelserne i forbindelse med udarbejdelsen af den såkaldte 3. slice fra efteråret 1951.¹⁴² Det var under dette og det efterfølgende program (4. slice fra 1952), at danskerne bl.a. fremførte tanken om fællesfinansiering af kystbefæstningsanlæggene.

Danmarks første udkast til et program, der skulle kunne finansieres af infrastrukturmidler, "DIP 51-54", blev udarbejdet i løbet af efteråret 1951.¹⁴³ Det inkluderede en lang række kystbefæstningsanlæg, hvoraf de højest prioriterede var anlæggene ved Stevns, Frederikshavn (Bangsbo) og Langeland. Formålet med disse blev angivet at være spærring af Østersøen, hvilket også gentagne gange blev fremført i de senere forhandlinger om deres finansiering under 3. slice. Dette overbeviste dog ikke NATOs nordkommando AFNE om deres berettigelse som fællesfinansierede anlæg, og kystbatterierne blev afvist med den begrundelse, at de ikke kunne anvendes af flere landes styrker, hvilket var et af kriterierne for at blive optaget som "common infrastructure".¹⁴⁴ Definitionen berettigede dog ifølge AFNE til optagelse af flådestationer, men disse blev, trods støtte fra Nordkommandoen, heller ikke optaget i det endelige program. Afvisningen af kystbatterierne blev i første omgang accepteret af forsvarsministeren, skønt man indledte overvejelser over, hvordan man kunne argumentere for deres fællesfinansiering under senere programmer.

Hovedargumentet for, at arbejderne under Søværnets infrastrukturprogram

---

142 Infrastrukturplanlægningen blev struktureret i de såkaldte "slices", og 1. slice blev efterfulgt af 2. og 3. slices og så fremdeles – en slice for hvert år.

143 C.537/T.4530, "Infrastructure program for 1951-54", FC til HQ AFNE, 24/10 1951, (RA) 0101-001 FST, KC. Klass. kopibog, ks. 8.

144 Brev fra kaptajn P.P.C.S. Schroeder til FST, "Infrastructure program 1951-54", Bilag til C.537/T.4930, "Infrastructure Program 1951-54", 20/11 1951, FC til FMN, (RA) 0101-001 FST, KC. Klass. kopibog, ks. 9. Se også Brev fra K.H. Lindhardt, FM, til UM, FM 6.kt.hemm.02.11.80.-1, 11/1 1952, der ligger i (RA) UM-lukket arkiv, 107.H.4./Dan.

helt ekstraordinært kunne inddrages, blev, at spærringen af Østersøen var et helt unikt spørgsmål i NATO-samarbejdet. Forsvarsstaben beskrev det, som tidligere nævnt, som *“ganske enestående og uden nogen direkte parallel inden for atlantpagtforsvaret”*, hvorfor danskerne henstillede, at spørgsmålet blev optaget *“til snarlig og særskilt behandling.”*¹⁴⁵

Igen og igen understregede danskerne, at det udelukkende var pga. Danmarks deltagelse i NATO, man havde påtaget sig den betydelige opgave at spærre Sundet og Bælterne for gennemsejling. Havde Danmark skullet føre en isoleret forsvarspolitik, havde en sådan opgave langt villet overstige landets såvel fysiske som økonomiske ressourcer, og i øvrigt måtte opgaven *“betragtes som en forsvarshandling af offensiv karakter, hvilket man formentlig ikke fra dansk side ville indlade sig på ved et isoleret forsvar.”*¹⁴⁶ Danmarks småstats-position og traditionelle ikke-provokations-politik overfor Sovjetunionen kunne altså indgå som pression overfor NATO, når man skulle argumentere for fællesfinansieringen af kystbefæstningsanlæggene. Også selv om det måtte stå klart for alle, at Danmark ikke kunne være uinteresseret i at forhindre russiske ubåde i at forcere sig vej gennem Bælterne, da dette også ville få konsekvenser for konvojer til Danmark.¹⁴⁷ Hele det danske forsvarskoncept var baseret på forventningen om i tilfælde af krig at modtage forstærkninger og forsyninger udefra, og dertil krævedes muligheden for sikker transport af tropper over farvandene primært fra USA til Danmark.

Argumenterne vakte imidlertid forståelse hos nordkommandoen AFNE, som tilnærmelsesvis blev en allieret for Danmark i kampene for anerkendelse af kystbefæstningsanlæggene og flådestationerne i SHAPE. At spærre for Østersøens udløb var en helt klar interesse for alle lande i nordregionen, og det var ifølge AFNE ikke rimeligt, at danskerne, som knap kunne finansiere nationale forsvarsværker, således skulle betale for installationer *“which are without question vital to the cause of every nation in the Atlantic Treaty Organisation.”*¹⁴⁸

Der var med disse udtalelser ingen tvivl om den støtte, Nordkommandoen gav til de danske ønsker om kystbefæstningsanlæggenes fællesfinansiering. Stevns-

---

145 “Notat vedrørende betydningen af at lukke udløbene fra Østersøen”, FST 17/5 1952, fremsendt med C.K.1/T.1900, FST til FM mfl. 20/5 1952, (RA) 0101-001 FST, KC. Klass. kopibog, ks. 13; Notatet lå i klar forlængelse af den ovenfor gennemgåede 6.kt. hemm.02.11.80-1, af 21/2 1952 til AFNE, sign. Jagd, (RA) 0028 FM 6. kt. Kopibog FTR, KC 02.

146 “Notat vedrørende SHAPes forslag til 4. slice infrastructure program, anlægsarbejder i Danmark” med 7 bilag, FM 1/8 1952, fremsendt til UM 5/8 1952 i “SHAPes forslag til 4. slice infrastructure program”, (RA) UM-lukket arkiv, 107.H.4./Dan.

147 Hvilket den danske repræsentant i AFNE, kommandørkaptajn Rømeling, også påpegede overfor bl.a. FM. Referat af møde i FM 28/5 1952, FM 11. kt. 3/6 1952, (RA) 0028 FM 11. kt., Journalsager, Alfabetarkiv, ks. 17.

148 AFNEs LOG 6100/52/401 af 5/6 1952, Appendix N, bilag 2 til FM 6.kt.hemm.02.11.80-1-1, af 22/7 1952 “Forslag til 4. slice af SHAPes infrastructure program, flådebaser og kystbatterier”, (RA) 0028 FM 6. kt, Kopibog FTR, KC 02; Appendix N blev sendt til SHAPE i en revideret udgave d. 24/7 1952, se bilag 2 til “Notat vedrørende SHAPes forslag til 4. slice infrastructure program, anlægsarbejder i Danmark”, fremsendt med 6.kt. 02.11.80-1-1, af 1/8 1952, (RA) 0028 FM 6. kt, Kopibog FTR, KC 02.

fortet og Langelandsfortet var blevet optaget på AFNEs program for 4. slice, og AFNE havde søgt at promovere dette skridt overfor NATOs centrale europakommando SHAPE.

I løbet af 1952 førte bl.a. danske embedsmænd og militære ledere med de omtalte argumenter en opportunistisk kampagne for at få de danske planer – herunder befæstningsanlæggene – finansieret af NATO. Danskernes store ihærdighed førte da også til en række møder med både SHAPE og NATOs helt overordnede organ Standing Group.

Men NATOs europakommando SHAPE var til stadighed skeptisk overfor de danske infrastrukturprogrammer. Officielt fordi de indeholdt “nye” kategorier (dvs. alt andet end flyvestationer, telekommunikationsanlæg og krigshovedkvarterer), og fordi de danske anlæg ikke var til brug for flere landes styrker.

Bag afvisningen lå dog også en fortsat kritik af den stationære befæstningstanke, der som tidligere omtalt delte vandene i efterkrigstiden. SHAPE oplyste overfor danskerne, at man nærede “*meget store betæneligheder ved overhovedet at gå ind for fortifikationsarbejder af denne art og rent umiddelbart mente at burde foretrække enten mobile batterier og/eller flåde- og flyverstyrker til løsning af de opgaver, der var påregnet pålagt Stevns- og Langeland-batterierne.*”¹⁴⁹ SHAPE var bl.a. meget betænkelig ved, at Langelandsbatteriets 15 cm kanoner tilsyneladende ikke var forsynet med overpanser, samt at batterierne alene var påtænkt sikret med 40 mm. kanoner, der ikke kunne hindre udbombning af batterierne fra 4-5 kilometers højde.¹⁵⁰

SHAPEs kritiske holdning til de stationære fortifikationer blev yderligere understreget i en skrivelse fra NATOs øverstkommanderende i Europa (SACEUR), faldskærmsofficeren, general Ridgway, til de regionale kommandoer, hvori han fremsatte en skarp kritik af “*permanent fortifications*”, som var en betegnelse for større defensive “*ground works*” som f.eks. Maginot-linjen, det tyske “*Fortress Europe*” mv. Hovedformålet med Ridgways skrivelse var et opgør med disse permanente fæstningsværker, da “*the whole history of warfare in modern times points to the fatal fallacy of reliance on such works.*”¹⁵¹ Det var Ridgways håb, at “*the idea*

---

149 Se redegørelsen af 8/9 1952 fra Hammershøj og Jagd “Vedrørende det danske forslag til danske anlægsarbejder i 4. slice af SHAPES infrastrukturprogram”, referat fra forhandlingerne i SHAPE 5/9 1952, (RA) 0028 FM 11. kt, Journalsager, Alfabetarkiv, ks. 17.

150 De danske repræsentanter fremførte herimod de sædvanlige argumenter for de permanente anlægs opførelse: at man allerede havde kanonerne og ammunition hertil, at permanente kystbatterier havde større beredskab end mobile, og at man da gerne ville være i stand til at sikre batterierne bedre mod luftangreb, men “at man alle forhold taget i betragtning fandt i disse batterier at have fået den i forhold til anlægsdriften mest effektive sikring af hovedudsejlingerne fra Østersøen.” Ibid.

151 SHAPE AG 6107 SEC., “Organisation of the ground”, General Ridgway (SACEUR) til de regionale kommandoer, 26/8 1952, fremsendt til DK FC med CINC AFNE 24/9 1952 No. AFNE 6107 (COS.), ligger her som bilag til FM 6.kt. hemm.71.26.1-108, 27/12 1952, (RA) 0028 FM 6. kt, Kopibog FTR, KC 02.

of “permanent fortifications” can be completely eliminated from our thinking”.¹⁵² De store permanente fæstningsanlæg reducerede ifølge NATO-generalen mobiliteten, svækkede den offensive kampmoral og forbrugte en unødigt mængde tid, penge og arbejdskraft. “It is then not only unjustified, but a positive and dangerous liability”, var SACEURs budskab.¹⁵³ Ridgways skrivelse står som et af de klareste udtryk for den tidligere omtalte modvilje, der var i NATO-kredse mod stationære kystbefæstningsanlæg. Disse faldt ikke ind i den offensive og mobilitetsprægede ånd, som skulle præge den militære tænkning i 1950’erne.

Lederen af nordkommandoen, CINCNORTH, Admiral Brind, fremsendte Ridgways betragtninger til den danske forsvarschef Qvistgaard den 24. september 1952 og understregede, at man ville udarbejde de underordnede kommandoers (eks. AFNEs) infrastrukturplaner ud fra den “spirit”, som kom til udtryk i Ridgways notat, og at det ville være nødvendigt at “take the Supreme Commander’s views carefully into account in formulating the policy for coastal defences”.¹⁵⁴

Ved et møde i Forsvarsstyrelsen den 9. oktober 1952 uddybede Brind sin kommentar og erklærede, at han var af den opfattelse, at de danske minefelter ville være bedre beskyttet med anvendelse af fly eller skibe end af forterne, som i øvrigt også var dyrere.¹⁵⁵ Heroverfor understregede chefen for Søværnet, admiral Vedel, at Stevnfortet og Langelandsfortet ikke kun skulle betragtes som beskyttelse af minefelterne, men at forterne også ville være værdifulde i de direkte kampe om stræderne. Brinds påstand om, at forterne var dyrere end skibe og fly blev også klart afvist af Vedel, som bemærkede, at hvert fort kostede mindre end halvdelen af et nyt skib af destroyer-(i dansk terminologi: “Jager”-)størrelse. Vedels forsvaret for befæstningsanlæggene står i slående kontrast til de interne diskussioner, der tidligere er blevet omtalt i forbindelse med søværnets forslag om at skære Langelandsfortet ud af de danske forsvarsplaner.

Det var tydeligt, at Brinds primære bekymring var luftangreb mod kystbatterierne, og han gjorde det klart, at AFNE ikke kunne garantere luftdækning af så relativt små mål som kystbefæstningsanlæg. I stedet spurgte han efter mobilt artilleri, hvilket dog også blev afvist af danskerne.

I Forsvarsstyrelsens efterfølgende drøftelse af mødet med CINCNORTH erkendte admiral Vedel imidlertid, at Brind havde ret i, “at hvis det lykkedes russerne at trænge igennem Fehmern Bælt, ville vi ikke være i stand til at holde de 2 batterier.”¹⁵⁶ Men Vedel understregede, at en landgang i Køge Bugt ikke ville “blive foretaget, før batterierne var nedkæmpet. Deres betydning ligger i at kunne

---

152 Ibid.

153 Ibid.

154 No. AFNE 6107 (COS.) “Organisation of the ground”, AFNE brev til FC DK og Norge, 24/9 1952, fremsendt med FM 6.kt. hemm.71.26.1-108, 27/12 1952, (RA) 0028 FM 6. kt, Kopibog FTR, KC 02.

155 “Minutes of Meeting in the Defence Council on Thursday, October 9th, 1952”, bilag til Referat af FSS møde 10/10 1952 (FKO).

156 Referat af FSS møde 10/10 1952 (FKO).

Soldater ved én af Langelandsfortets 150 mm kanoner i 1957. Forterne blev etableret med begrundelsen, at de kunne være den “forsinkelsesfaktor”, som måske kunne ændre krigens udfald. (Fotograf: Ejler Karlo Lund. Koldkrigsmuseum Langelandsfort)

være forsinkelsesfaktoren”. Vedels udtalelse faldt fuldstændig i tråd med den danske forsvarsledelses tidligere omtalte begrundelser for de faste batterier. Man var klar over, at man sandsynligvis ikke ville kunne holde forterne længe i tilfælde af et angreb, men de kunne forhåbentligt *forsinke* og måske *forrykke tidsskemaet* i en grad, der måske ville kunne ændre krigens udfald.

Danmark måtte ifølge forsvarsministeren i øvrigt stille sig “*uforstående over for meddelelsen om, at SHAPE ikke vil deltage i anlæggene af kystbatterierne*”, når det af udenlandske myndigheder, ansvarlige politikere og fremstående militære NATO-repræsentanter var blevet offentligt påpeget, at Danmarks vigtigste opgave var at spærre udsejlingen fra Østersøen. Da Danmark samtidig skulle deltage i finansieringen af betydelige anlægsarbejder i andre områder, måtte man “*finde det politisk meget skadeligt*”, hvis den danske befolkning fik den opfattelse, at SHAPE på forhånd var indstillet på at opgive dele af dansk område, idet dette ville kunne skabe “*forøgede vanskeligheder for den danske regering, når denne [skulle] pålægge landets befolkning yderligere forsvarsbyrder*”.¹⁵⁷

---

157 “Notat vedrørende SHAPes forslag til 4. slice infrastructure program, anlægsarbejder i Danmark” med 7 bilag, FM 1/8 1952, fremsendt til UM 5/8 1952 i “SHAPes forslag til 4. slice infrastructure program”, (RA) UM-lukket arkiv, 107.H.4./Dan. Sådanne henvisninger til befolkningens modstand mod øgede forsvarsudgifter gik ofte igen i de danske argumenter overfor NATO, se Villaume 1997, p. 298 ff.

Men trods sådanne slet skjulte trusler lykkedes det ikke danskerne at overbevise SHAPE om, at kystbefæstningsanlæggene skulle finansieres som fælles NATO-anlæg under 4. slice. Når kystbefæstningsanlæggene ikke blev accepteret i SHAPEs infrastrukturprogrammer, skyldtes det sandsynligvis en blanding af, at SHAPE havde det primære fokus på fly- og landkræfter, og at de permanente, stationære anlæg, som kystbatterierne var, blev set som udtryk for en stærkt forældet tankegang, der ikke passede ind i NATOs nye taktisk offensive forsvarsopbygning. Dette afspejlede også det faktum, at NATOs nye "massive retaliation"-strategi som tidligere nævnt allerede i 1952 var på tegnebrættet, og heri blev flystyrker tillagt en altdominerende rolle.

EFTERSPIL – fortsat kritik af de stationære forter

Byggeriet af Stevnfort og Langelandsfort indledtes i starten af 1952, og forterne højste kommando i sommeren 1953. Endelig aflevering fra Forsvarsministeriet til Kystbefæstningen fandt dog først sted i august 1954. Byggeriet havde da været udsat for en række forsinkelser, og arbejder med sløring, nærforsvar og kommunikationssystemer var stadig ikke gennemført. Så sent som i maj 1958 betød manglende kommunikationsanlæg på Stevnfort og Bangsbofort, at forterne ikke var "fuldt operationsduelige".¹⁵⁸

Heller ikke forternes nærforsvar, hvis betydning ellers var blevet understreget ved flere lejligheder, blev færdigudviklet. I 1954 havde oberstløjtnant Eigil Wolff fra Hærstaben ganske vist udarbejdet detaljerede nærforsvarsplaner for alle forter undtagen de københavnske, men helt frem til 1965 blev disses gennemførelse stadig drøftet.¹⁵⁹ Også de tidligere omtalte vigtige arbejder med sløring af forterne blev først nødtørftigt udført sidst i 1950'erne.¹⁶⁰

Hovedårsagen til manglerne var, at der fra 1954 blev udført omfattende nedskæringer på Forsvarets budgetter. Stalin var død, Koreakrigen derefter afsluttet, og i den relative afspændingsperiode, som fulgte, ønskede den nye socialdemokratiske og radikale regering at prioritere den civile opbygning frem for den militære.¹⁶¹ Men var den manglende færdiggørelse af forterne også udtryk for, at de ikke blev tillagt nogen særlig betydning i samtiden? Blev de set som så ubetyde-

---

158 Brev nr. 2293 "Kommunikationsplaner for Stevnfort og Bangsbofort", Chefen for søværnsstaben (Pontoppidan) til FM 2/5 1958, (RA) 0028 FM 6. kt., Sagsakter Etablissementer, A441.

159 Eksempelvis ved Stevnfortet: "Notat vedr. Nærforsvarsstillinger ved Stevn." FM 6. kt. 610.411-1/919, 26/1 1965; et uddrag af Wolffs plan ligger i "Resterende bygningsarbejder på Stevnfort", SVK til FM 21/8 1956, begge fra (RA) 0028 FM 6. kt., Sagsakter FTR vedr. etablissementer, ks. A 225.

160 I maj 1957 forelå den endelige sløringsplan for Stevnfortet stadig ikke. "Resterende arbejder på Stevnfort", FM til SVK og FBT 21/5 1957, (RA) 0028 FM 6. kt., Sagsakter FTR vedr. etablissementer, ks. A 225.

161 Også en række indenrigspolitiske årsager spillede her en rolle. Se Villaume, 1997, p. 355.

Værnepligtige på Langelandsfortets nordlige luftværnsstilling i 1950'erne.
(Fotograf: Nick Capion. Koldkrigsmuseum Langelandsfort)

lige, at det ikke var værd at anvende de midler, som det blev vurderet var krævet for deres fulde sikring og funktionsduelighed?

Der er ingen direkte kildedækning for sådanne påstande, men kritikken af de faste anlæg tog til i løbet af 1950'erne. I 1955 havde CINCNORTH anmodet danskerne om at udarbejde et studie vedrørende problemerne forbundet med kontrollen over “*The Baltic Straits*” (Øresund, Storebælt og Lillebælt). Heri indgik en revision af Kystbefæstningen, der af Nordkommandoen blev betragtet som “*extravagant in manpower and money*.”¹⁶²

I det endelige studie til CINCNORTH, som var udarbejdet af en arbejdsgruppe under Søværnskommandoen, fremgik det klart, at de faste kystbefæstningsanlæg ikke ville kunne udføre deres krigstidsopgaver.¹⁶³ Studieguppen anerkendte, at de smalle stræder og de lave farvande var faktorer, som talte for anvendelsen af kystbaseret artilleri, såvel fast som mobilt, i kampen mod fjendtlige overfladestyrker og fly. I selve invasionsforsvaret mente studieguppen dog, at kystbatterier med konventionelle faste kanoner kun ville komme til at spille en lille eller slet ingen rolle. De anlæg, som fjenden betragtede som trusler, ville blive slået ud på forhånd af fjendtlige luftlandetropper eller flyangreb. “*That this can be done by*

---

162 AFNORTH letter, 25/11 1955, Annex A til “Study on Control of the Baltic Entrances”, 2/11 1957 (2nd Draft), Prepared by a Study Team set up by CINC Royal Danish Navy, 0101-001 FST, KA. Diverse sagsakter 1951-1969, ks.7

163 Study on Control of the Baltic Entrances, 2/11 1957 (2nd Draft), Prepared by a Study Team set up by CINC Royal Danish Navy, 0101-001 FST, KA. Diverse sagsakter 1951-1969, ks.7

Arveprins Knud besigtiger Langelandsfortet i 1953-54.
(Fotograf: Emil Vestergaard. Koldkrigsmuseum Langelandsfort)

the enemy there is no doubt whatever". Konklusionen var, at "to be effective coast defence weapons must be both mobile and powerful, and so far as the anti-invasion role is concerned, this rules out all the coast defence batteries now mounted"... "The necessary combination of mobility and hitting power can be achieved only by mo-

*bile atomic artillery or by mobile batteries of guided weapons firing a surface-to surface missile capable of carrying an atomic warhead.*¹⁶⁴

Det nye fokus på atomstyrker i forbindelse med NATOs *massive retaliation*-doktrin slog her igennem, og i lyset heraf måtte de faste kystbefæstningsanlæg betragtes som for sårbare til at kunne bidrage til invasionsforsvaret. Noget tyder således på, at forterne af Søværnet blev anset som forældede allerede i 1957, dvs. tre år efter deres opførelse.

Søværnskommandoens rapport til CINCNORTH må dog også ses som et partsindlæg i de kontinuerlige diskussioner omkring mobilt vs. stationært skyts. Samme år som rapporten blev udfærdiget (1957), førtes da også i Tidsskrift for Søværnen en debat om emnet mellem orlogskaptajn E. Bloch-Jensen, som var fortaler for det stationære skyts, og kommandør Aa. Linde, som var kritisk overfor Kystbefæstningens stationære værker og mente, at søforter principielt hørte "*fortiden til*".¹⁶⁵ Begges argumenter var stort set gentagelser af de militære argumenter fra debatten i starten af 1950'erne. Bloch-Jensen henviste til kystbefæstningsanlæggenes meritter under 2. Verdenskrig og fremhævede deres høje beredskab. De kunne udgøre en væsentlig forsvarsfaktor, indtil andre styrker kunne nå at blive kampberedte, de var relativt billige at bygge og vedligeholde, og de havde en lang levetid.¹⁶⁶

Linde derimod mente, at de var spildte kræfter i forhold til mobile enheder, der i hans forståelse udgjordes af "*helt moderne*" raketvåben, som ikke vejede meget, og som dermed kunne opnå "*den virkelige mobilitet*" og indenfor kort tid flyttes fra position til position og således altid indgå i kampen. Linde gav dog gentagne gange udtryk for, at han ikke mente, at de eksisterende værker var værdiløse. Tværtimod understregede han, at Stevnsfort og Langelandsfort kun havde medført relativt små investeringer og var "*reelle kraftkomponenter*", der ikke kunne slås ud "*uden et vist kraftforbrug af en angriber*".¹⁶⁷

Diskussionen afspejler, at enhver udtalelse om de stationære anlæg skal ses i lyset af de forskellige holdninger til mobilt vs. stationært kystartilleri. Der var i 1950'erne ikke en entydig afvisning af de faste anlæg.

Kystbefæstningsanlæggene nedlægges

Der kan dog ikke herske megen tvivl om, at de permanente anlæg på mange måder blev overhalet af den militært teknologiske udvikling i løbet af de følgende årtier. Udviklingen af radar, langtrækkende raketvåben med høj præcision og ikke

---

164 Ibid.

165 Debatten var bl.a. foranlediget af COMNAVNORTH, viceadmiral C.V. Gladstones, kritiske udtalelser om de faste anlæg.

166 Orlogskaptajn Bloch-Jensen, E., "Hører kystbefæstningsanlæg principielt fortiden til?", i *Tidsskrift for Søværnen*, nr. 128, 1957, pp. 275-280; se også Bloch-Jensen,

"Kystbefæstningsanlæg i atomalderen", *Tidsskrift for Søværnen*, nr. 127, 1956, pp. 89-296

167 Aa. Linde, "En bemærkning om kystbefæstningsanlæg", i *Tidsskrift for Søværnen*, nr. 128, 1957, pp. 281-285.

mindst de taktiske atomvåbens indførelse gjorde de faste anlæg meget sårbare. De danske kystbefæstningsanlæg blev da også faset ud ét efter ét i løbet af 1950'erne og starten af 1960'erne.

Efter yderligere nedskæringer i Forsvaret i slutningen af 1950'erne blev både Flakfort, Dragørfort, Kongelundsfort, Hornbæk batteri, Middelgrundsfort og Bangsbofort således nedlagt som søforter. Nogle af dem fortsatte som baser for Hærens luftværnsraketbatterier, der senere overførtes til Flyvevåbnet. Fra 1962 opretholdtes alene Stevnsfort og Langelandsfort som kystbefæstningsanlæg.¹⁶⁸

I 1960'erne foregik der en stadig reorganisering af Forsvaret, og fremtiden for de to forter var flere gange meget usikker.¹⁶⁹ I løbet af 1960'erne og 1970'erne udførtes betydelige reduktioner af beredskab og besætning på Langelandsfortet. Det skyldtes bl.a., at fortets betydning var blevet af sekundær karakter efter oprettelsen af enhedskommandoen og det dansk-tyske forsvarssamarbejde. Fra 1973 blev Langelandsfortets hovedbatteri og antiluftskyts langtidskonserveret, og i 1993 strøg fortet kommando.¹⁷⁰ Stevnsfortet blev nedlagt som selvstændig forvaltningsmyndighed i 1981, og herefter nedtonedes fortets krigsmæssige funktion. I stedet blev det moderniseret i 1982, og med et nyt O-rum i fortets nordlige del blev farvandsovervågning den primære opgave. Stevnsfortet blev endeligt nedlagt i september 2000. Begge forter er i dag indrettet som koldkrigsmuseer.

Konklusion I: Forternes berettigelse?

Det må understreges, at der ikke er fundet kildedækning for at afvise kystbefæstningsanlæggenes berettigelse ud fra rationalet: det bedste man kunne få for pengene. Selv kritikerne af de stationære forter, f.eks. kommandør Aage Linde, erkendte, som tidligere omtalt, at forterne på Stevns og Langeland stod som "*reelle kraftkomponenter*". Igennem interviews er der heller ikke fra nogen side givet udtryk for, at forterne i samtiden blev set som værdiløse, og så sent som i 1980'erne bemærkede daværende kaptajnløjtnant N.C. Borck, at Stevnsfort og Langelandsfort fortsat besad "*en god våbeneffekt*" og ved deres placering kunne "*medvirke til kontrollen med de berørte farvandsafsnit*".¹⁷¹

Men samtidig understregede Borck, som skrev i lyset af udformningen af en ny forsvarsordning i 1981, at det danske søværn fremover kun burde investere i mobile kanon- og missilbatterier.¹⁷² Fremtiden var således det mobile skyts, hvil-

---

168 Afsnit er baseret på Margit Bech Larsens opslag om kystbefæstningsanlæg til Gads koldkrigsleksikon, (red.) John T. Lauridsen, Guillaume mfl., 2010; samt Margit Bech Larsen, *Stevnsfortet – demonstration af dansk forsvarsvilje?*, upubliceret rapport til Koldkrigsmuseum Stevnsfort, 2008.

169 Se (RA) 0028 FM 1. kt., Journalsager, afklass. dokumenter 1950-1968, ks. 1, læg: 094.0-1, Ændring af beredskabet på marinstation Langeland (1962 samt 1965).

170 Mortensøn, 2006, p. 88.

171 N.C. Borck, "Kystbatterier i dansk sømilitært forsvar", i *Tidsskrift for Søværnen*, 1981, p. 151.

172 *Ibid.*, p. 153. I 1990'erne blev en række mobile sømåls-missilbatterier da også opstillet

ket den danske forsvarsledelse heller ikke afviste i starten af 1950'erne.¹⁷³ På dette tidspunkt var vurderingen imidlertid, at de faste anlæg var det eneste økonomisk og praktisk realistiske, når man skulle imødegå den akutte trussel, og når man skulle opnå det høje beredskab, som erfaringerne fra 2. Verdenskrig tilsagde.

Konklusion II: Sikkerheds- og alliancedilemmaerne

Historien om Stevnsoforts og Langelandsforts opførelse kan give en nuancering af den danske balancepolitik i tiåret efter 1945. Over for Sovjetunionen fastholdt man i spørgsmålet om kystbefæstningsanlæggene Danmarks selvstændighed og retten til at opbygge et forsvar, som muligvis kunne virke provokerende på de sovjetiske syn på Østersøen og de danske stræder som internationale gennemsejlingsfarvande.

Også i forhold til alliancen vidner forternes opførelse om en relativt selvstændig linje. For danskerne fastholdt netop at opføre de to forter trods gentagne – især amerikanske – udtalelser om, at de stationære anlæg burde erstattes med mobilt kystskyts for at øge fleksibiliteten.

Loyaliteten overfor NATO-alliancen var stor, men indenfor den nyoprettede alliance søgte Danmark at positionere sig og agere på en måde, som efter de danske aktørers opfattelse sikrede danske interesser bedst muligt indenfor de økonomiske og ressourcemæssige rammer, der var til stede. Især i en situation, hvor NATOs afskrækkelsesopgave ikke kunne underbygges af et reelt allieret forsvar af nordregionen.

Det er samtidig vigtigt at fastslå, at beslutningsprocessen bag 1950'ernes vigtigste forsvarspolitiske spørgsmål var mange-facetteret, og at der også internt i Danmark var forskellige holdninger til, hvordan man skulle balancere mellem integration i alliancen og ikke-provokation overfor Sovjetunionen. Og i denne proces kom en række interne faktorer såsom magtkampe ml. Forsvarsministeriet og forsvaret, samt værnsinterne diskussioner og hensyn til befolkningen også til at spille en rolle.

Vigtigste trykte kilder og litteratur

1. *betænkning afgivet af kommissionen til undersøgelse og overvejelse af forsvarets fremtidige ordning til regering og rigsdag.* (København 1950)
  2. *betænkning afgivet af kommissionen til undersøgelse og overvejelse af forsvarets fremtidige ordning til regering og rigsdag.* (København 1951)
- Hans Chr. Bjerg: Forsvarskommissioner i Danmark gennem 125 år. *Forsvar i forandring*,

---

under motortorpedobåds-eskadren. Men deres levetid blev kort, da den sikkerhedspolitiske udvikling betød store nedskæringer på Søværnets budgetter. Oplysninger fra samtale med kommandør Henrik Muusfeldt, januar 2010.

173 Referat af FSS møde 14/11 1950 (FKO).

- Henning Sørensen (red.), Center for Freds- og Konfliktforskning, Forlaget Samfundslitteratur. (København 1991), pp. 7-24 (inkl. kommentar af Bertel Heurlin)
- K.E. Bloch: Kystdefensionen. *Flåden gennem 450 år*, R. Steen Steensen mfl. (red.), (København 1961), pp. 387-402
- E. Bloch-Jensen: Hører kystbefæstningsanlæg principielt fortiden til? *Tidsskrift for Søværnen*, nr. 128, 1957, pp. 275-280
- Samme: Kystbefæstningsanlæg i atomalderen. *Tidsskrift for Søværnen*, 1956, pp. 289-296
- N.C. Borck: Kystbatterier i dansk sømilitært forsvar. *Tidsskrift for Søværnen*, 1981, p. 151
- Peter Thorning Christensen (red.): *Befæstningsanlæg i Danmark 1858-1945 – En statusrapport*, Miljøministeriet. (København 1990)
- Samme (red.): *Tysk Befæstningsbyggeri 1933-1945 med hovedvægt på Kystbefæstningsanlæggene i Danmark*, Miljøministeriet. (København 1990)
- Samme (red.): *Guide til Københavns Befæstning. 900 års befæstningshistorie*, Miljø- og Energiministeriet, Skov- og Naturstyrelsen. (København 1996)
- Michael H. Clemmesen: Udviklingen i Danmarks forsvarsdoktrin fra 1945 til 1969. Rapport til det XX. nordiske historikermøde i Reykjavik 1987. *Militärhistorisk tidsskrift 1987*. (Stockholm 1987)
- Danmark under den kolde krig. Den sikkerhedspolitiske situation 1945-1991*, bind 1-4, DIIS (København 2005)
- Dansk sikkerhedspolitik 1948-1966*, (bind I: Fremstilling og bind II: Bilag), Udenrigsministeriet (København 1968)
- Vitus Gay: *Træk af kystbefæstningens politiske historie i det 20. århundrede*, 1957
- E. Hansen: Kystforsvarets historie. *Kompendiesamling vedr. Kystdefensionen, Kystbefæstningen, Kystforsvarslære* (upubliceret), 1982.
- H.E.B. Gyller: Kystbefæstningen 1932-1957. *Tidsskrift for Søværnen*, 1957, pp. 497-519
- Lord Ismay: *NATO: The First Five Years*. NATO, 1954
- Palle Bolten Jagd (RED.): *Danske forsvarsanlæg i 5000 år*, 3. del (efter 1932), (København 1984)
- Leon Dalgas Jensen: NATO og danske økonomisk-politiske interesser 1949-1956. Danmark, *Norden og NATO 1948-1962*, Due-Nielsen mfl. (red.), Jurist- og Økonomforbundets forlag (København 1991)
- Robert Jordan: *Alliance Strategy and Navies. The Evolution and Scope of NATO's Maritime Dimension*. (London 1990)
- Jørgen Kehling, mfl. (red.): *Kystartilleriforeningen. Kystartilleriet/Kystdefensionen/Kystbefæstningen gennem 75 år*. (København 1984)
- Svend von Fyren Kieler: Skandinavien i maritim strategisk belysning i det 20. århundrede. *Tidsskrift for Søværnen*, 1972, pp. 441-545
- Samme: Den strategiske udvikling i og omkring Østersøen under den kolde krig. *Tidsskrift for Søværnen*, 1998, pp. 116 ff.
- Ole Mortensen, *Fortet og den kolde krig*, Katalog for Museum Langelandsfort, Langelands Museum, 2006
- Søren Nørby: "Aldrig mere en 9. april! Genopbygningen af Danmarks forsvar 1945-1951 med særlig vægt på søværnet", *Tidsskrift for Søværnen*, 2005 (Baseret på speciale fra KU, 2004.)
- Torsten Borring Olesen, og Poul Villaume: *I blokopdelingens tegn, Dansk Udenrigspolitik Historie*, bind 5 (København 2005)
- Michael A. Palmer: *Origins of the maritime strategy : American naval strategy in the first postwar decade*, Naval Historical Center, Department of the Navy. (Washington D.C. 1988)
- Gregory Pedlow: *The Evolution of NATO Strategy 1949-1969*, 1999, <http://www.nato.int/archives/strategy.htm>

- Nikolaj Petersen: Forsvarskommissioner i dansk politik efter 2. verdenskrig. *Militært Tidsskrift*, 2, 1997
- Samme: *Forsvaret I den politiske beslutningsproces*, Forsvarets langtidspanlægningsserie, temahæfte 2, Forsvarsministeriet. (København 1979)
- Erik Reske-Nielsen og Erik Kragh, *Atlantpagten og Danmark 1949-1962*, Atlantsammenslutningen. (København 1962)
- Rigsdagstidende, Folketingets forhandlinger* for årene 1948/1949-1952/53
- Jens Ringsmose: "Frihedens assurancepræmie" – Danmark, NATO og forsvarsbudgetterne. (Odense 2008)
- Kjetil Skogrand: *Norsk forsvarshistorie. Alliert i krig og fred*, bind 4, 1940-1970. (Oslo 2004)
- Rolf Tamnes: *The United States and the Cold War in the High North*. (Dartmouth 1991)
- Tyske Kystbefæstningsanlæg 1940/1945. *Inspektionsrejse til batterier*, juli 1945, chefen for Artilleriskydeskolen mfl. 1945
- Tyske Kystbefæstningsanlæg. Rapport fra Kommissionen til besigtigelse af kystbefæstningsanlæg (Besigtigelseskommissionen), 1946
- Ved forenede kræfter. Forsvarets øverste militære ledelse. Forsvarschefembedet og forsvarets udvikling 1950-2000*, udarbejdet af Jørgen Lyng, mfl. (Vedbæk 2000).
- Poul Guillaume og Odd Arne Westad (red.): *Perforating the Iron Curtain. European Détente, Transatlantic Relations, and the Cold War, 1965-1985*. (København 2010)
- Poul Guillaume: Neither Appeasement nor Servility. Denmark and the Atlantic Alliance, 1949-1955, pp. 155-179. *Scandinavian Journal of History*, Stockholm, 1989, vol. 14
- Samme: Den nationale atlantist. Ole Bjørn Kraft og NATO 1950-53. "Hvor fører du mig hen? – Jeg går ej længer". *Danske udenrigspolitikere under Den Kolde Krig*. Biografiske skitser og registre 1945-1990. Vandkunsten 9/10, Søren Møller Christensen (red.). (København 1994), pp. 67-83
- Samme: *Allieret med forbehold*. (København 1997)
- Andreas Wenger: The Politics of Military Planning: Evolution of NATO's Strategy. *War Plans and Alliances in the Cold War*, Vojtech Mastny mfl. (red.), Routledge, 2006, s. 165-192
- Tom Wismann: *I paddehattens skygge. Stevnstort 1953-2013*. (Helsingør 2013)
- Samme: "Klar overalt – Hal ned! Stevnstort lukket", *Kystartilleribladet* 5/00, pp. 11-12

Summary

Motives and hurdles on the way to the construction of the two last Danish coastal forts on Stevns and Langeland 1945-54

The subject of the article is the political and military considerations that led to the construction of the two permanent coastal defence batteries on Stevns and Langeland during 1952-1954.

After the Second World War it became increasingly obvious that Denmark's future adversary would be the Soviet Union. However, only after Denmark entered NATO in 1949 was it considered politically possible to establish an advanced south-eastern defence line, in which the coastal batteries at Stevns and Langeland were given a high priority.

These batteries should participate in the defence against invasion and in the naval defence of the Danish Straits and with that the exits from the Baltic Sea. Their role in the latter was also the background for an energetic Danish effort to have the constructions financed through the common NATO infrastructure programs. This failed due to the allies' generally critical attitude towards stationary fortifications.

In particular the Americans viewed such coastal artillery as an outdated, inflexible weapon and very vulnerable to air raids and airborne assault.

The criticism was rejected by the Danish military and political leadership who emphasized that the constant readiness of the batteries could be a critical factor in delaying an attack until allied reinforcements arrived. Such a view must to some degree be seen as Danish wishful thinking as there were no reinforcements earmarked for the defence of Denmark in the early 1950s. NATO did not expect to hold the country for more than at best a few days in case of war. The fact that Denmark had in reality been abandoned in advance meant that the Americans expected to have to close the exit from the Baltic Sea off South Norway. This meant that the Danish Straits and any stationary coastal defence installations here lost importance for the overall NATO defence strategy.

Despite the alliance criticism of the coastal batteries Denmark maintained the need for their construction as the country had to protect itself in the best possible way with the financial and natural resources at hand. In that way the construction of the forts can be seen as an expression of relative Danish independence towards NATO in matters of national self-defence policy.